

Туристичні маршрути
Хмельницьки

Туристичні маршрути
Хмельщини

УДК 379.83 (036)
ББК 26.890 (4УКР-4ХМЕ) я23

ISBN 978-966-1502-60-3

Автори проекту: Сергій Федоченко, Тетяна Колесниченко.

Автори тексту: Сергій Єсюнін, Віра Шпильова, Ігор Западенко,
Олексій Тимощук, Тетяна Колесниченко.

Художнє оформлення, дизайн: Олег Лукашенко.

Фото: Олександр Колосовський, Євгеній Дорофєєв, Сергій Прищєпа,
Валерій Хома, Дмитро Скрипник.

Путівник містить опис 8 туристичних маршрутів Хмельниччини. З півночі до центру та півдня він проведе вас по найцікавіших історичних та культурних місцях області. Описи історії, її пам'яток, а також найкрасивіших природних принад Поділля, які ви можете відвідати, допоможуть вам краще пізнати цей багатий край.

ISBN 978-966-1502-60-3

© ТОВ «Поліграфіст-2»

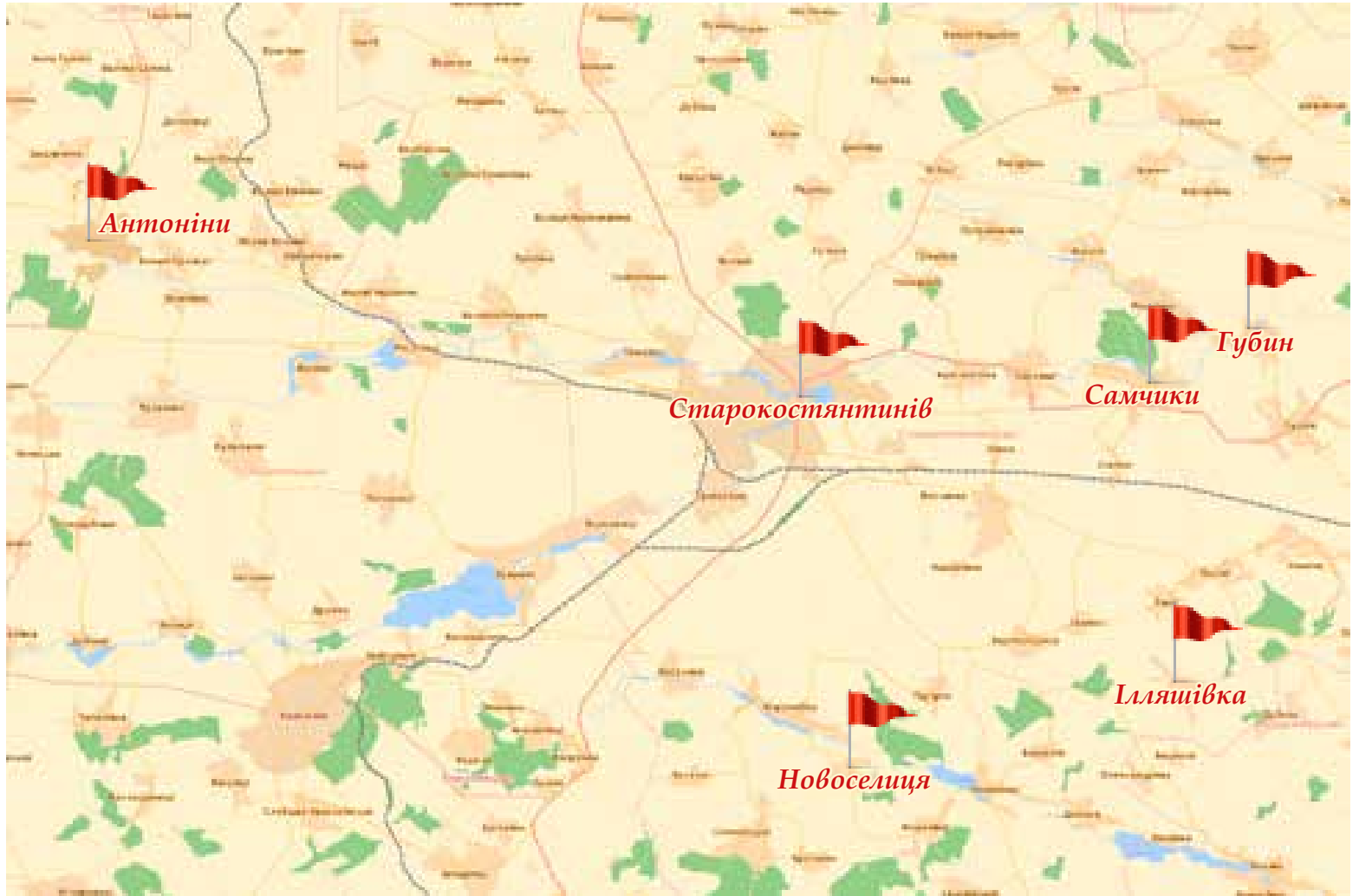

Шанобний читачу!

Хмельниччина – край, який може вас здивувати та зачарувати. Ви закохаетесь в нього назавжди, коли побродите мощеними бруківкою старовинними вуличками Кам'янця-Подільського, поглянете з висоти руїн жванецького замку на дивовижне місце, де зливаються три річки – Збруч, Смотрич та Дністер, відшукаєте унікальну пташку чи рослинку в Подільських Товтрах чи помилуетесь китайським розписом кімнати у палаці в Самчиках, виконаним самим Михайлом Врубелем.

Наш край вразить вас красою краєвидів і кількістю того, що насправді, хоч раз у житті, треба побачити на власні очі. І наш путівник допоможе вам у цьому пізнанні, адже у описаних маршрутах ви знайдете все найцікавіше, що є на Хмельниччині. Тож у добру вам путь, допитливі туристи!

Маршрут №1

Намисто Надсуцця

Антоніни - Старокостянтинів -
Самчики - Губин - Іляшівка -
Новоселиця

Антонієвський парк

Холодська розквіш Антоніні

У верхів'ях річки Ікопоть, за 27 км на захід від Старокостянтинова, лежить селище Антоніни. Воно надзвичайно цікаве своєю старовинною забудовою, що збереглась з минулих століть, коли село було графським маєтком Потоцьких.

Початок заснування садиби Антоніни був досить романтичним. У 1760-х роках князівна Барбара Сангушко зробила весільний подарунок своїй сестрі Антоніні – подарувала село Голодьки (або Холодьки). Сестрі та її чоловіку, регентові королівської канцелярії Ігнатію Мальчевському, дуже сподобалося мальовниче село, і вони вирішили збудувати тут для себе невеликий палац, а біля нього закласти парк. Задумане вдалося на славу – парк став одним із найкрасивіших на Волині. Романтичну садибу Мальчевський назвав на честь коханої дружини – Антоніни. Згодом ця назва перейшла й на село, замінивши не зовсім благозвучне Голодьки.

На жаль, подружжю не довелось довго насолоджуватися красотою парку: наприкінці XVIII ст. Антоніна помирає, а вбитий горем Ігнатій залишає маєток. Садиба й село знову повертаються у володіння Сангушків. Один із них, Євстафій, у 1803 році облаштував в Антонінах свою літню резиденцію: реконструював палац, розширив парк, побудував оранжереї. Але, найбільший розквіт садиба Антоніни набула за нових власників – Потоцьких. Сталося це після одруження внучки Євстафія Сангушка князівни Марії з графом Альфредом Потоцьким (1817-1889). Наступним і останнім власником маєтку став їхній син Юзеф Потоцький (1862- 1922).

Грандіозну реконструкцію садиби Потоцькі почали з 1879 року. В Антоніни запросили французького архітектора Франсуа Арво і німецького ландшафтного архітектора Кайзера. До палацу добуду-

вали кілька приміщень, звели флігель, просторий манеж, дім для прислуги. Шарм маєткові додали два парадні в'їзди і ковані парканни. Весь комплекс споруд був виконаний у стилі бароко. На славу потрудився і творець парку – він доповнив його новими породами дерев, влаштував алеї, невеличкі ставки.

На початку ХХ ст. Юзеф Потоцький частково реконструює палац – добудовує парадний вхід з арковим під'їздом, змінює інтер'єри, що повинні були задовольняти різноманітні потреби хазяїна. Тут варто відзначити, що Юзеф Потоцький мав усебічні захоплення – збирав живопис, скульптури, книги, багато подорожував, був завзятим мисливцем, науковим членом Паризького акліматизаційного союзу, за завданням якого в Антонінах проводив дослідження можливості проживання в наших широтах... страусів і верблюдів. А з появою автомобілів граф став запальним автолюбителем.

Флігель маєтку - не менш привабливий, ніж палац

Вілла адміністратора маєтку

Антонінський парк

Автомобільний гараж

XX століття, безумовно, увійде в історію людства, як автомобільна епоха. В Україні перший бензиновий автомобіль з'явився в 1894 році на вулицях Одеси. Незабаром "безкінний екіпаж" можна було побачити вже в багатьох великих містах імперії. Найпершим на території нашого краю придбав автомобіль граф Юзеф Потоцький. У Антонінах він обладнав гараж, що зовні був схожий на казковий палац в модернізованому давньонімецькому стилі. У 1913 році в графа було вже 9 (!) машин кращих європейських фірм. І це в ті роки, коли автомобілі коштували величезних грошей, а їхня кількість, наприклад, у Проскуріві, не перевищувала двох десятків.

Крім колишнього елегантного гаража, в якому нині розмістилась селищна адміністрація, в Антонінах збереглося ще чимало житлових та господарських маєткових будинків-вілл у тому ж стилі. Це вілли для головного адміністратора маєтку, управителя, агронома, конюха, механіка, ветеринара тощо. Вони одно- та двоповерхові, зовні

зі складними комбінаціями форм із вежками, флюгерами і балконами, з високими дахами, використанням лицьової цегли, тиньку, фахверку, металу, дерева. Архітектура антонінських вілл вражає своєю ошатністю та добротністю, але все одно поступається палацовим спорудам.

Як виглядав графський палац, можна побачити лише на старовинних світлинах – у революційному вирії 1919 року його доценту спалили і розібрали по цеглинках. Проте збереглися стайні, служби і манеж, ажурні паркани з воротами та сторожкою. Все це виглядає не менш помпезно та привабливо. Ну, а доповнює архітектурну красу колишнього маєтку Антонін мальовничий ставок та дещо здичавілий парк.

Старовинна арка

Гербова плита на колонах паркану вражає розкішшю

Оборонна вежа XVI ст.

Місто Костянтинів

Перше, що бачиш, коли під'їжджаєш до Старокостянтинова з боку Хмельницького – це просторі водні плеса та височезну старовинну вежу. Саме там – історичне ядро міста, яке має давню і славу історію. Виник Старокостянтинів на історико-географічному кордоні Поділля та Волині, у надзвичайно важливій у стратегічному плані місцевості. Тут перетинались торговельні биті та водні шляхи, а також проходив горезвісний Чорний шлях, яким татари здійснювали свої грабіжницькі походи. Тому й місто здавна мало найголовнішу функцію – оборонну.

Сама назва говорить про те, що його історія тісно пов'язана з родиною видатного волинського князя Костянтина-Василя Острозького. У першій половині XVI століття київський воєвода, князь Костянтин-Василь Острозький шукає місце для своєї нової резиденції, гідної свого становища. Вибір припав на село Коліщинці, за які князь несподівано заплатив ціну у сотню разів вищу, ніж могло коштувати звичайне село. Справа в тому, що Острозький купував не просто село, а колишнє місто – нехай занедбане, але із славною історією. Археологи сьогодення впевнені, що саме на місці Коліщинець, при злитті Ікопоті зі Случем, було давнє болохівське місто Кобудь, на городищі якого в 1561 році князь почав мурувати замок та «садити місто». Того ж року для ще не розбудованого міста Острозький одержав грамоту на Магдебурзьке право. Через десяток років княжий посад із замком-фортецею, оточений ровом і валом, був готовий. Поруч вирости квартали з цехами, майстернями ремісників, крамницями торговців, ярмарками і торгами. Назвали місто Костянтинів – за ім'ям власника та будівника замку. Старим же Костянтинів став

*Пам'ятник князю
К. Острозькому*

називатись після 1600 року, коли Острозькі одержали привілей на заснування ще одного Костянтинова на Південному Бузі (це місто стало Новим – нині село Новоколястинів).

Після смерті князя Костянтина-Василя Острозького (1608 рік) Староколястинів був поділений між його синами Янушем та Олександром. Олександр отримав замок, Януш – місто. Януш, на відміну від батька та брата, відступився від православної віри і став завзятим католиком. У 1613 році він засновує домініканський кляштор, зводить костіол Діви Марії, який прибудував до 35-метрової оборонної вежі (це саме її всі бачать, під'їжджаючи до Староколястинова). Розповідають, що між братами була настільки непримиренна ворожнеча, що вони іноді навіть обстрілювали один одного з гармат – православний Олександр з-за замку, католик Януш – з оборонної вежі.

Донині збереглися й замок Острозьких, й оборонна вежа з прибудованим монастирем – саме вони є найціннішими пам'ятками минулого.

Для будівництва замку Острозькі обрали мис, утворений злиттям річок. Впоперек мису прокопали рів, заповнений водою, й на острівці збудували мури, вежі, брами... Нині від замку збереглася більшість тих споруд: Троїцька церква, палац та прилегла до нього з південного заходу зубчаста вежа, куртина між південно-західною та в'їзною брамою, в'їзна брама, триаркова дзвіниця і мур. Колись з боку міста на територію замку вів підйомний міст через рів. Ще й досі розташовані на території комплексу кам'яні споруди з фрагментами стін з бійницями та амбразурами свідчать про потужний характер замкових укріплень. Сьогодні вирішується питання про створення історико-культурного заповідника та організацію в палаці музейної експозиції. Адже цей замок, крім того що тісно пов'язаний з князями Острозькими, має багату історію. Він від 1575 по 1624 рік витримав сім нападів татар, про що з гордістю згадує Острозький літопис. Замок брали в облогу 1648 року козаки Максима Кривоноса, завойовував 1651 року Богдан Хмельницький, знову брав в облогу 1659 року гетьман Іван Виговський, 1669 року тут стояв гетьман Петро Дорошенко.

Замкова церква

Палац Острозьких

Замок князів Острозьких

Ніби на противагу невисоким будівлям замку, трохи осторонь – ближче до греблі через Случ, окрегим донжоном стоїть чотиригранна семиярусна оборонна вежа. Поставив її теж Костянтин Острозький – і як сторожову, і як дзвіницю прилеглої до неї з півночі церкви Воздвиження. Згодом церква була перебудована на католицький костел монастиря домініканців. У 30-х роках XIX ст. монастир був розпущений, і костел довго стояв порожнім. У 1853 році його відремонтували та освятили як православний Хрестовоздвиженський собор. Проте за радянські роки храм та розташована поруч вежа перетворилися на руїну. Нині є лише плани їх відновлення.

Старокостянтинів зберіг середньовічну планувальну схему з вулицями, що радіально, за напрямками основних доріг, розходяться від центру. Де-не-де помітні тут старовинні кам'яниці – переважно XIX століття. Серед них вирізняється білосніжний костел св. Іоанна Хрестителя, побудований у 1754 році італійським зодчим Паоло Фонтана для кляштору капуцинів, що існував у XVIII – на початку XIX ст. Трохи віддалившись від центру – за міст через Ікопоть, потрапляєш у район, що називається Новики, Нове місце. Ліворуч за ринком видніються бані Новоміської церкви Пресвятої Богородиці 1807 року – невеличкого храму загального типу зі склепінчастою стелею та яскравим розписом. Поруч – пам'ятний знак з погруддям Костянтина Острозького, споруджений 1991 року з нагоди 430-річчя заснування Старокостянтинова. Від пам'ятника можна дістатись до околиці міста, де височіє чотириповерховий вальцевий млин з червоної цегли, побудований 1905 року.

Турист знайде у місті ще чимало цікавого. Слід відвідати районний історичний музей або прогулятись набережною міського ставка. На ній, серед водяного плеса постають наймовірні металеві скульптури – Нептун з Русалкою, дивовижні риби, водяні павуки... Виконав їх відомий митець, народний художник України Микола Мазур.

Май 1905 року

Самкивський палац

Самчики – Український Версаль

За 16 км від Старокостянтинова по трасі на Київ розкинулося мальовниче село Самчики – відоме своїм неперевершеним палацово-парковим ансамблем. До 1545 року село називалось Замчики – ймовірно, від давніх замчиськ. На початку XVIII ст. власником цих земель став Ян Хоецький, який заснував маєток вже з назвою Самчики. Близько 1790-х років землі викупив гайсинський староста, полковник Петро Чечель, який і розбудував тут свою резиденцію. Після придушення польського повстання 1863 року маєток Самчики у Чечелів, як учасників антиурядових заворушень, конфіскували. Його продали з молотка дворянину Івану Угрімову, родина якого господарювала тут понад три десятиліття. Останнім власником самчиківського маєтку був фахівець з цукроваріння, редактор журналу «Господарство» і газети «Відомості сільського господарства та промисловості» Михайло Шестаков (з 1856 по 1926 роки). Після революційних подій садиба Самчики дивом уціліла. В радянські роки тут містився трест радгоспів, клуб, бібліотека, а з 1956 року – дослідна сільгоспстанція. На щастя, унікальний палацово-парковий комплекс дочекався кращих часів: від 1997 року тут був створений Державний історико-культурний заповідник “Самчики”.

Розкинувся маєток майже в центрі села – за ставком, серед зелені парку. Попід греблю стоїть цегляний млин, побудований 1904 року, за ним праворуч відкривається широкий сільський майдан. З одного боку – селянські садиби, з іншого – мурована церква Параскеви П'ятниці 1772 року побудови, з аскетичним декором, високим фігурним фронтоном та двоярусною дзвіницею поруч. Ну, а по більшому периметру майдану – мурована огорожа та в'їзна брама маєтку.

У палацових залах

Розпис Японського кабінету

За брамою, ліворуч, серед зелені видно симетричну композицію флігелів з Графською брамою по центру. У лівому флігелі розмістився музей уродженця Самчиків – розвідника та партизана Героя Радянського Союзу Н.Прокопчука. Ліворуч від флігеля з музеєм – масивний Китайський павільйон. Щоправда, китайського в ньому тільки специфічне шатро. Колись у павільйоні був холодильник, куди взимку завантажували лід, а потім його використовували для збереження продуктів.

Графською брамою гості маєтку потрапляли до парку та палацу. Взагалі, палацово-парковий ансамбль “маєток Самчики” не даремно називають «українським Версалем». Він був зведений у 1785 році в стилі зрілого класицизму і відрізняється чіткою симетрично-осьовою композицією, суворістю і стриманістю архітектурних форм та став одним із найкращих творінь архітекторів й паркобудівничих.

Будівля палацу має невеликі розміри і є одноповерховою. Але, незважаючи на це, він є домінантою в парковому пейзажі, має надзвичайно зручне місце розташування – на підвищенні лівого берега річки Случ. Палац відмінно вписується в ландшафт за всіма правилами паркової архітектури. Така була ідея полковника Петра Чечеля, який і був першим власником палацу.

Окрасою палацу стали його зали – Червона їдальня, Зелена вітальня, Римська та Бальна зали. Всі вони декоровані ліпниною, розетками, фризом, набірними паркетамі, рельєфними композиціями на міфологічні теми. А головною родзинкою палацу є Японський кабінет – тут стіни та стеля розписані сюжетними картинками в японському стилі, доповнені відповідними орнаментами, ієрогліфами, символічними знаками. Зазначимо, що цей кабінет – єдиний в Україні, що зберігся у первинному вигляді до наших днів. Додамо, що унікальний фресковий розпис виконав видатний художник Михайло Врубель. Японський кабінет, Китайський павільйон були даниною моді на екзотичні східні країни, яка захопила всю Європу з кінця XVII ст.

Північний фасад палацу прикрашає портик парадного під'їзду, перед ним галявина з фонтаном. На південному ганку стоять скульп-

тури чарівних левів, пройшовши повз яких, бачиш алею аж до озера. Через водойму колись був перекинутий дерев'яний міст з поручнями, щоб гості, прогулюючись, могли зірвати собі на пам'ять водяні лілії.

Нерозривну єдність із палацом становить великий парк, розпланований видатним пейзажним архітектором Діонісієм Макклером. Ірландець за походженням, він навчався в Лондоні, у 1792 році переїхав на Волинь і за шістьдесят (!) років на замовлення поміщиків створив 45 парків на Волині і Поділлі. Парк у Самчиках – одна з найкращих його робіт, що збереглася дотепер. За двісті років існування парк збагачувався й розширювався, пережив роки занепаду. Нині в ньому понад 160 рідкісних порід і видів дерев і кущів.

Китайський павільйон

Усміхнений лев зустрічає відвідувачів палацу

Давні вали Губина

Ви ще можете подибитись

Губин

Для тих, хто захоплюється історією Давньої Русі – дорога у Губин, невеличке село Старокостянтинівського району, де збереглося городище XII - XIII ст. Воно є одним з найбільш збережених городищ того періоду в регіоні. Це руїни літописного міста Губин, який був знищений у 1241 році Данилом Галицьким. Після пожежі городище не відновилося, й лише пізніше поблизу нього виникло село.

Вперше давньоруське городище в своїй праці «Археологічна карта Волинської губернії» (1901 р.) згадує В. Антонович. Історик пише, що «Губин - один зі згаданих літописом болохівських міст. Напроти села, на високому лівому березі Случа є кругле городище, 240 кроків в діаметрі, оточене п'ятьма паралелями валів ... ». У 1953 році на території городища були розпочаті розкопки, тут працював відомий археолог П. Раппопорт. Систематичні дослідження на території городища з 1997 року ведуть археологи Кам'янець-Подільського національного університету. Однією з найцінніших знахідок на Губинському городищі є свинцева печатка новгородського князя Володимира Всеволодовича, яка датується 1136 роком.

Городище розташоване на мисі при впадінні річки Ладижки в Случ, складається з чотирьох укріплених майданчиків, займає площу 4,6 га. Оборонна система Губинського городища являє собою кілька захисних валів і ровів, загальна довжина яких становила 435 метрів. Північна частина зміцнення мала власну фортифікаційну

лінію. Оборонний вал заввишки до 9 метрів обома кінцями упирався в скелясті береги річки Случ. З північного та північно-східного боку городище захищали ще три паралельних ряди валів і ровів. Південний майданчик займає площу близько 1,6 га та теж був захищений оборонною лінією. З півдня замикав однорядний вал, залишки якого можна спостерігати і в наші дні. В цілому, Губинське городище мало надзвичайно вигідне в стратегічному плані місце розташування. Нині воно числиться серед пам'яток історії національного значення і є важливим об'єктом археології Правобережної України.

Циашівка Старокоптянцівського району

Мальовнича садиба була розбудована у другому десятилітті XIX ст. Северином Букаром – відомим польським мемуаристом, учасником визвольного руху Т.Костюшка (1792 року).пейзажний парк навколо палацу, як вважають, справа рук відомого паркобудівничого XIX ст. Діонісія Макклера. Нині в палаці Букара міститься сільська школа, та й від парку залишилось небагато...

Новоселиця Старокоптянцівського району

Цей величезний палац в стилі англійської готики близько 1820 року побудував в селі Людвіг Гіжицький гербу Гоздава. Вражені розмірами палацу селяни, жартуючи, примовляли: “у ньому стільки залів і кімнат, що всі мешканці Новоселиці вільно розмістилися би”. Палац добре зберігся, нині в ньому навчаються учні місцевого аграрного ліцею.

Палац Букара

Палац у Новоселиці

Маршрут №2

Лохіські Вяжкі міста

Ізяслав - Святе озеро - Тихомель

Монастир бернардинців

Суботиний Ізяслав

Любителі подорожей та й просто люди, яким небайдужа історія рідного краю, у своїх мандрівках Ізяслава не оминають. І на це є кілька причин. По-перше: Ізяслав – одне із найдавніших міст сучасної Хмельниччини. Поблизу нього в урочищі Остроні ще в кінці XIX століття під час розкопок виявлено давньоруський могильник. Знаходили археологи тут і кам'яні шліфовані сокири, й інші знаряддя праці доби неоліту. Що ж до заснування самого міста, то його появу на карті давньої Русі у 987 році пов'язують то з іменем князя Володимира, то його дружини Рогніди. Пізніше місто стало удільним володінням їхнього сина Ізяслава. Саме від нього, на думку істориків, і походить назва. Проте у різні часи в документах зафіксовані різні назви: Ізяславль, Заслав, Заславль, Жаслав, Жослав. А Ізяславом місто стало у 1910 році.

У 1241 році його не оминула татарська навала. Постало ж воно з руїн уже в складі Галицько-Волинського князівства. А з XIV століття Заслав став власністю князів Острозьких, права яких на місто підтвердили грамотами і король польський Владислав Ягайло і великий князь литовський Вітовт. 1466 року на березі Горині князі Заславські (одна з гілок родини Острозьких) заклали замок, навколо якого звели вали та укріплення, залишки яких збереглися й донині.

У другій половині XV століття власники міста почали перебудову давніх оборонних укріплень. На лівому березі річки Горині з'явилися князівські хорони, обнесені спочатку високою дерев'янокам'яною, а згодом повністю кам'яною стіною. З часом оборонні споруди підсилювалися контрфорсами, збільшилася кількість бійниць, виростили високі кам'яні вежі. І такі фортифікаційні споруди були зовсім не зайвими, адже Волинь постійно зазнавала татарських

Руїни палацу Санзусків

Залишки палацу

нападів. В історичних документах знаходимо свідчення про напад татар на місто у 1491 році. Бої під стінами Заслава між польськими військами і татарами точилися у 1534 та 1577 роках. Великих спустошень зазнали околиці міста в 1591 та 1618 роках.

У XVI столітті замкові укріплення перебудували: півкруглі стіни замінили кам'яні ламані мури з амбразурами і наріжними баштами, що значно посилило обороноздатність міста. У наступному столітті Заслав став значним торговельним і господарським центром південної Волині. Тут відбувалися щотижневі базари та щорічні ярмарки, на які з'їжджалися продавці та покупці не лише з Волині. Грамотою польського короля Августа III у 1754 році місту надано Магдебурзьке право.

Після загарбання Правобережної України Російською імперією протягом 1793-1795 років місто було центром Заславського намісництва, 1796-1797 – центром повіту Волинського намісництва, пізніше – однойменної губернії. Тут перебували повітові установи, штат чиновників, розміщувався гарнізон російських військ.

Привабить вас до Ізяслава і багато архітектурних пам'яток минулих століть. Так, із XVI століття у так званому „Старому місті”, звідки власне, й починався сучасний Ізяслав, до наших днів збереглася споруда скарбниці. І хоч навколо неї буяють бур'яни, всередині майже немає сміття, а на вікнах встановлені решітки. Тут же можна оглянути церкву Різдва, збудовану 1823 року. Ця культова споруда збереглася до наших днів у майже первісному вигляді. Чого не скажеш про костюл Івана Хрестителя. Збудований у 1594 році архітектором Я. Мадленою на замовлення князя Заславського Івана IV, він був ущент зруйнований козаками Богдана Хмельницького. Усередині XVIII століття князі Сангушки відбудували його. Саме цей костюл тривалий час був усипальницею князів Заславських. Не виключено, що на його території упокоїлася і фундаторка національної святині України Двірецько-Пересопницького Євангелія княгиня Анастасія Заславська-Гольшанська. До речі, в Ізяславі нині зберігається факсимільна копія Української Першокниги.

Домінуючою спорудою міста є, звичайно ж, комплекс колишнього монастиря бернардинців, який і нині височіє на високому правому

Костъол Святого Йосифа

березі Горині. Збудований на початку XVII століття, він був не лише культовою спорудою, але й мав оборонне призначення. У 1925 році були розібрані оборонні башти, засипані численні підземні ходи. З того часу монастир став в'язницею. У цій якості він використовується і нині.

У середині XVIII століття власники Заслава на руїнах замку XIII століття збудували двоповерховий палац, обнесений високим оборонним муром. Центральний фасад палацу прикрасили деталі і колони корінфського ордеру. В'їзд до нього влаштували через довгий критий дворик з аркадами, який мав підйомний місток. Залишки цього архітектурного шедевра можна оглянути і нині.

Єдиний архітектурний комплекс із палацом складав у минулому костьол святого Йосипа, збудований у середині XVIII століття відомим італійським архітектором Пауло Антоніо Фонтаною. Нині і костьол, і збудований у XIX столітті кляштор, відреставровані і, оглянувши їх, можна скласти уявлення про колишню розкіш споруд.

І ще в Ізяславі варто побувати хоча б тому, що розташований він у надзвичайно мальовничому місці на берегах річки Горині, яку в місті перегороджує гребля, утворюючи досить велике водосховище. До того ж у межах міста до Горині впадають дві його притоки - Понорка і Сошенка.

Арковий міст перед палацом Сангушків

Святе озеро

На північ від Ізяслава у Михлянському лісництві з незапам'ятних часів чарує людей Святе озеро. І хоч не вражає воно ні своїми розмірами, адже має уздовж 600 метрів, а упоперек близько 350 метрів, ні глибиною у 3-4 і лише місцями до 9 метрів, ні стометровим островом посередині, та назавжди залишається у пам'яті своєю неповторною красою. Серед науковців немає єдиної думки щодо його походження. Одні вважають, що це кратер від падіння метеорита, інші твердять, що це кратер давнього вулкана, заповнений водою. Не вносить ясності і давня народна легенда, яка стверджує, що на місці сучасного плеса колись було поселення, яке за одну ніч пішло під землю. Адже і метеорит, і вулкан могли миттєво знищити людські оселі. А ще та ж легенда твердить, що у тиху погоду, якщо прислухатися, можна почути церковні дзвони, а у темній водній глибині побачити силует церкви. Побувайте на озері і, можливо, вам пощастить і дзвони почути, і церкву побачити. А якщо й не поталанить на видіння, то відкриєте для себе цілий світ первозданної краси волинської природи, побачивши на власні очі чимало рідкісних лісових рослин.

Аріанська вежа-каплиця

Центр Богохібської землі – Тихомель

На південний захід від Ізяслава лежить на високому пагорбі над Горинню село Тихомель. І хоч тут уже ніщо не нагадує про ті часи, коли Тихомель був княжим містом, місцевість ця має якусь особливу магію. Чи то вона нав'яна славною давниною, адже перша писемна згадка про місто належить до 1152 року, чи то пам'яттю про відомого лицаря – князя і короля Галицького Данила Романовича, котрий якийсь час тут жив. Із старовинних же споруд збереглися тут лише давнє городище та аріанська (социніанська) каплиця. Її унікальність полягає у тому, що більше ніде в Україні подібна споруда не зустрічається. Але належить вона уже до іншої епохи – часів панування на цих землях шляхетського роду Сенюг, котрі у середині XVI століття прийняли ідеї

найрадикальнішої реформаторської течії – аріанства – і стали ревними її послідовниками. Каплиця вистояла протягом всієї бурхливої української історії. Споруду не змогла знищити навіть комуністична влада. Сліди від чотирьох вибухів під кожним із кутів каплиці добре видно і нині.

А 2007 року в області реалізується ідея створення історично-культурного комплексу «Аріанська каплиця». У рамках проекту планується здійснити історичну реконструкцію дерев'яного укріпленого давньоруського городища в натуральних розмірах, яке має стати музеєм під відкритим небом, реставрувати та частково реконструювати будівлю Аріанської каплиці.

Маршрут №3

*Хмельницький:
у серці історії*

*Хмельницький - Чорний Острів -
Малиничі - Гвардійське*

Кінотеатр «Планета»

Хмельницький: шість сторіть в історії

Місто Хмельницький має майже 600-річну історію і веде свій родовід від невеличкого поселення **Плоскирів**, найдавніша згадка про яке датується 1431 роком. На той час Поділля було ареною суперечки литовських князів і польського королівства, яка закінчилася на користь останніх. Частина Поділля, включаючи Побужжя, відійшла під владу Корони та польський король Владислав II Ягайло надав вірній шляхті привілеї на подільські володіння, серед яких було невеличке село Плоскирів. Розміщувалося воно серед грузьких заплав у місцях впадіння річки Пласкої до Південного Бугу (тоді річка мала назву Бог). Саме таким місцерозташуванням й пояснюється назва поселення. Справа в тому, що ще до початку XX ст., Пласка при впадінні в Буг мала "безіменний" рукав, завдяки якому утворювався природний острів. Той рукав мав назву Рів, а поселення, що заснували на острові між Пласкою та Ровом, стало іменуватися Плоскирів.

Наступні три століття (1493-1793 рр.) Плоскирів перебував під польською владою й виконував функції центра плоскирівського староства. Проте чисельність мешканців Плоскирова не перевищувала 2-3 тисячі, а іноді, після нападів загарбників, воно взагалі перебувало спустошеним. У другій половині XVI ст. Плоскировим володіла знана шляхет-

ська родина Влодеків, за яких був побудований дерев'яний замок, з'явилися цехи, розвилися ремесла й торгівля, поселення отримало міські права, відомим італійським архітектором Б.Морандо були розбудовані міські фортифікації. У другій половині XVII – XVIII ст. Плоскирів перебував у володінні однієї з найзаможнішої родини Речі Посполитої – Замойських, елементи родового гербу яких, знайшли відображення у гербі міста – "три схрещені стріли, середня вістря донизу, а дві крайні вістря угору".

Після приєднання Поділля до Російської імперії, 5 липня 1795 року була утворена Подільська губернія, центром одного з повітів якої зазначене місто **Проскурів**. Саме в цьому указі вперше зустрічається назва Проскурів. Якоїсь спеціальної постанови про перейменування Плоскирова в Проскурів не знайдено і нам тепер залишається лише гадати: чи свідомо, чи помилково в документах з'явилась нова назва. Але вона дуже швидко прижилася, бо була співзвучна із словом "проскура" – так іменують хлібець, відомий у християнських обрядах.

На початку XIX ст. Проскурів був невеличким містом – 2 тисячі мешканців, 487 будинків, із яких лише один кам'яний, крамниць та лавок –

Центр міста

68 дерев'яних та 7 кам'яних, млинів – 2, греко-російська церква, католицька каплиця та дві єврейські школи (синагоги). Торги відбувалися двічі на тиждень, ярмарки – 14 на рік. У 1822 році місто постраждало від великої пожежі, що знищила всі дерев'яні споруди Проскурова. Але саме пожежа підштовхнула до повної перебудови та розбудови міста. В 1824 році був затверджений генеральний план забудови Проскурова, за яким місто отримало чіткий поділ на вулиці та квартали.

В подальші роки Проскурів поступово зростає, особливо після прокладання в 1870 р. через місто залізниці. На межі XIX-XX ст. стають до ладу великі промислові підприємства, споруджуються житлові будинки, магазини, торгові лавки, відкриваються нові учбові заклади, театр, бібліотека, прокладається телефонна мережа, з'являється електрика. Населення міста зростає до 40 тисяч мешканців. Саме в цей період Проскурів стає найбільшим торговим центром Подільської губернії, особливу роль відігравав в експортній торгівлі зерном. Другий чинник, що сприяв бурхливому розвитку міста – створення великої військової залоги. Від 1875 року у Проскурові розквартирувався 46-й піхотний Дніпровський полк, згодом 35-й драгунський Белгородський полк та 12-а гарматна бригада, штаб 12-ї піхотної та 12-ї кавалерійської дивізії.

У XX ст. не обминули місто трагічні події Першої світової, громадянської та Великої Вітчизняної війн. Так, важливу роль Проскурів відігравав у боротьбі українського народу за розбудову незалежної держави у 1917-20 роках. У цей час місто було важливим опорним пунктом Української Народної Республіки (УНР), а в 1919-20 роках у ньому тричі перебував Уряд УНР і Директорія та відбулося багато важливих подій.

В перші роки радянської влади (1923 р.) місто стало окружним центром, а згодом, у 1941 р. – обласним центром. Але, мирне життя перервала війна – 8 липня 1941 року німецько-фашистські війська окупували Проскурів. Фашистські загарбники в передмісті Ракове влаштували табір для військовополонених, в якому за роки окупації знищили 65 тис. чоловік. До того ж, були проведені масові розстріли

«Живі скульптури» на
Проскурівській

мирних проскурівчан, а це, ще 16570 безвинних жертв. Гідний опір окупантам чинили представники Проскурівської антифашистської підпільної організації. 25 березня 1944 року війська Радянської армії звільнили місто від німецько-фашистської окупації.

У повоєнні роки починається розбудова фактично нового міста, яке 16 січня 1954 року було перейменовано у **Хмельницький**. Характерно, що серед великих міст України в 1950-70-х Хмельницький розвивався найбухливіше. Значно збільшується площа міста, виникає кілька заводів всесоюзного значення (трансформаторних підстанцій, “Трактородеталь”, “Катіон”, радіотехнічний, “Термопластавтомат”), запрацювали підприємства будівельної, харчової та легкої промисловості. За короткий час зростає населення: якщо у 1959 році в місті було 62 тис. мешканців, то в 1979 – 172 тисячі. Розвивається соціально-культурна та освітня сфери. Наступні десятиріччя обласний центр продовжував інтенсивний розвиток, населення у 1989 році досягло 237 тисяч. До того ж Хмельницький став важливим військово-стратегічним центром не лише регіону, а всієї країни – у 1956 році на постійне місце дислокації прибула 17-та мотострілецька дивізія, а у 1964 – підрозділи однієї з найпотужнішої у світі 19-ї Ракетної дивізії. Саме з цього часу поблизу Хмельницького та на території області розгортаються бойові позиції міжконтинентальних ракет. Значною подією у військовій сторінці історії міста стало заснування у 1970 році Вищого артилерійського командного училища, на базі якого в 1990-х роках створено Національну академію прикордонних військ України.

У 1991 році хмельничани одностайно підтримали проголошення незалежної України, та, перейшовши на принципово інші умови господарювання, зуміли зберегти поступальний розвиток міста, переорієнтувавшись на нову економічну модель. Хмельницький на початку 90-х років став визначним в Україні та Східній Європі торговельним центром – за короткий час відкрилося десятки речових ринків, на які почали приїжджати покупці не лише з усієї України, а й з Білорусі, Росії, Молдови.

Чотири музеї і два театри

Сьогодні Хмельницький багато хто знає як місто базарів. Тож для того, щоб задоволення ви отримали не тільки від гендлю, але і від туризму, ми пропонуємо оцінити його як місто музеїв.

Музеїв і театрів у Хмельницькому є, звісно ж, більше – але у цьому маршруті рекомендується відвідати саме ті з них, які знаходяться на головній вулиці колишнього “повітового міста Проскурова”. Їх сміливо можна обійти пішки протягом одного дня. А водночас пройти пішки з кінця у кінець усю історичну територію давнього містечка, яке розчинилося у сучасному обласному центрі.

Сьогоднішній Хмельницький за територією та кількістю мешканців у 6-7 разів переважає давній Проскурів, яким той був до середини ХХ століття. У спадок від того часу місту залишилися вулиці центральної частини, одна з яких Проскурівська (раніше вона ж - Олександрівська, імені 25-го Жовтня та імені Леніна) буде прямим і простим шляхом нашої подорожі.

Розпочнеться вона з музею-студії фотомистецтва - незвичайного музею, подібний якому навряд чи знайдеться у інших містах України. Розташований музей-студія фотомистецтва за адресою Проскурівська, 56, у будівлі початку ХХ століття. У цьому оригінальному триповерховому будинку стилю модерн, що знаходився колись на околиці, а тепер у самісінькому центрі, розташовувався готель “Континенталь”, який вважався кращим із багатьох готелів Проскурова. Після революції будинок передали НКВД, у повоєнний час - КДБ, а пізніше для розміщення різноманітних установ. Музей фотомистецтва було відкрито у 2010 році. Основу його експозиції склала унікальна колекція фотографічної техніки, яку зібрав хмельницький фотохудожник Костянтин Жданов.

Художній музей

Музей-студія фотомистецтва

Красназавчий музей

Експозиція красназавчого музею

У ній представлено більшість моделей фотоапаратів виробництва СРСР, чимало дореволюційних та зарубіжних зразків. Кількість таких експонатів нині сягає понад 400. У виставковому залі музею, змінюючи одна одну, безперервно відбуваються виставки робіт фотомайстрів з різних міст України. Також при музеї працює дитяча студія, у якій юні хмельничани вивчають основи фотографічної майстерності. Музей-студія фотомистецтва працює з 10 до 18 години, вихідні - неділя, понеділок.

Після знайомства з унікальним осередком фотографічної майстерності, виходимо на головну вулицю і прямуємо до сусіднього кварталу, окрасою якого є старовинний двоповерховий будинок за адресою Проскурівська, 46. Цей будинок, споруджений наприкінці XIX століття місцевим промисловцем і почесним громадянином Соломоном Маранцом, вважають першим двоповерховим будинком на головній міській вулиці. На початку XX століття власник віддав частину будинку для потреб Земського зібрання, а за часів радянської влади тут знаходився і штаб бригади Григорія Котовського, і той-таки сумнозвісний НКВС, а у повоєнний час — Палац піонерів. Зараз тут працює Хмельницький обласний театр ляльок, який має звання академічного, й відомий своїми оригінальними постановками на всю Україну. Завітати сюди варто навіть у час між виставами, щоб побачити неперевершені перфоманси з ляльок, які брали участь у виставах різних років, а також прекрасний зимовий сад.

Зовсім поряд з театром ляльок за адресою Проскурівська, 47 наша наступна мета - Хмельницький обласний художній музей. Будівля Південно-Російського промислового банку початку XX століття, у якій він знаходиться, є оригінальною - і водночас досить характерною для тогочасного Проскурова. Стиль, у якому її споруджено, подекуди називають "цегляний модерн" - архітектурний напрямок, який не намагався приховувати матеріал кладки стін, а навпаки підкреслював її декоративність. Саме такою - цегляною, двоповерховою, оздобленою цегляним декором була значна частина заможних будинків повітового Проскурова.

А зараз зайдемо до музею. У складі його постійної експозиції - близько 100 робіт сучасних українських митців. Серед них - живо-

Монотеатр «KYT»

пис, кераміка, дерев'яна пластика та ін. Окрему частину музейного зібрання становить колекція творів лауреата Державної премії СРСР художника Г. С. Верейського (1886-1962), який народився у Проскуріві. Крім постійної експозиції, у художньому музеї діє виставковий зал та художня крамниця. Музей відкритий для відвідувачів з понеділка по суботу, з 9 до 19 години.

Завершивши огляд, знову прямуємо головною вулицею міста Хмельницького, яка, починаючи з наступного кварталу, є пішохідною. Наша наступна мета - Проскурівська, 30, музей історії міста Хмельницького. Він також знаходиться у колишній будівлі банку - але вже радянських часів, кінця 1960-х років. Бетон, скло, простір і світло - ось відмінні риси архітектури нового Хмельницького, який поглинув собою залишки патріархального Проскурова. Але саме у такій споруді, зрештою, розташувався музей, який не дає милій старовині поринути у безвість.

У залах музею експонати розповідають про те, як з маленького села Плоскирівці за 580 років виросло велике місто, адміністративний і промисловий центр Хмельницької області, про сучасне життя хмельничан. Окрім історичних, у цьому музеї проводяться також художні виставки місцевих митців. Цікавинкою музею є колекція місцевої фалеристики - тобто значків, нагрудних знаків та нагород, пов'язаних з містом. Деякі експонати можна побачити лише тут, в жодній іншій колекції їх немає. В музеї також є сувенірна крамничка, де можна придбати симпатичні

дрібнички на згадку про Хмельницький.

Прямуємо далі цим кварталом та відходимо від Проскурівської на декілька кроків. Зовсім неподалік, на вулиці Проскурівського підпілля, 34, у будівлі колишнього ілюзіону "Оаза" знаходиться незвичайний театр: Хмельницький муніципальний монотеатр "Кут", керівником і актором якого є заслужений артист України Володимир Смотритель.

Якщо завітаєте сюди у вечірній час - отримаєте задоволення від однієї з непересічних моновистав - трагікомічної "Акомпаніатор", драматичної "Поет і кат", химерної "Гоголь з Google", сатиричної "Сало в шоколаді" чи філософської "Магія душі" ... А, крім вистав, вас запрошує на філіжанку кави кав'ярня "Мистецький Кут", яка є улюбленим місцем зустрічей інтелектуальної та неформальної молоді, краєзнавців, місцем проведення концертів та диспутів.

А поки, в очікуванні театральньо-інтелектуального вечора, завершимо огляд хмельницьких історичних скарбниць відвідуванням обласного краєзнавчого музею, що на вулиці Подільській, 12. Його упізнаєте за двома чавунними гарматами при вході та уламком кам'яного межового знаку химерної "Миньковецької держави", яку в XVIII столітті влаштував у своїх подільських володіннях дивакуватий граф Ігнацій Сцибор-Мархоцький.

Цей музей є найстарішим у місті (заснований у 1929 році) і має чимало цікавих колекцій - зокрема, велике зібрання вогнепальної зброї ХХ століття. Працює музей з 8 до 17 години, у суботу з 9 до 16 години, вихідний - понеділок.

Вечірнє місто, пішохідна вулиця Проскурівська

Лялковий театр

*Лялька з однієї з вистав,
«народжена» художником Михайлом Ніколаєвим*

Паллау Штездеуыкы

Чорний Острів

За 16 км від Хмельницького на захід легко можна дістатись селища Чорний Острів, яке має давнє історичне минуле. Вперше він згадується під назвою Чорний Городок 1366 року, а вже наприкінці XIV ст. в ньому був збудований дерев'яний замок. Приблизно в 90-х роках XV ст. поселення вже мало назву Чорний Острів, а у 1556 році отримало Магдебурзьке право. Кілька століть Чорним Островом володіли магнати з різних відомих родин – Новодворські, Свірчи, Острозькі...

З середини XVIII ст. тут осіли Пшездецькі, з якими й пов'язаний найбільший розквіт містечка. Вони не відновлювали замок, який був знищений під час козацьких воєн, проте перепланували вулиці, виділили місце для великого ринкового майдану, посеред якого збудували ратушу. Ближче до річки у 1799 році була вимурована Преображенська церква – високий, круглий в плані храм, оздоблений на західному фасаді двома парами пілястр та трикутним фронтоном. А на початку XIX ст. спорудили величний костел Успіння Богородиці. Всі пам'ятки минулого – ратуша, церква, костел, добре збереглися до наших днів.

Але основні кошти Пшездецькі зосередили на розбудові власного палацу, перетворивши його на відомий мистецький і культурно-освітній центр Поділля та Волині. Тут було започатковане зібрання книг, картин, скульптур... Заклав мистецькі зібрання Михайло Пшездецький (1747-1799), котрий був останнім писарем Велико-го Князівства Литовського (посада, що за значенням відповідала прем'єр-міністру). Утім справжньої слави шляхетського культур-

ного центру палац в Чорному острові набув за Костянтина Пшездецького (1782-1856), який впродовж тридцяти років був повітовим та губернським предводителем дворянства. Костянтин розширив галерею живопису, домігся заснування повітового дворянського училища, запропонував роботу (розпис костелу та викладання живопису) італійському художнику Матео Бачеллі, утримував оркестр, диригентом якого був італієць Луїджі Тоніні. У 1847 році Пшездецький запросив в Чорний Острів одного з найкращих композиторів і піаністів XIX століття Ференца Ліста. Маєстро високо оцінив майстерність місцевих музикантів, сам неодноразово грав разом з ними, написав у подільському містечку другу угорську рапсодію.

Ще чимало видатних людей бували та працювали в ті роки у Чорному острові під покровительством Пшездецьких. Так, декілька тижнів провів тут художник Наполеон Орда, створивши п'ять малюнків маєтку. Одна із останніх робіт відомого ландшафтного архітектора Діонісія Макклера – реконструкція парку в Чорному острові, де він реалізовує нову ідею використання води й старих дерев.

Серед учителів дворянського училища був відомий поет-байкар Леонід Глібов – він викладав у 1855-1858 роках географію та історію, написав тут кілька байок та віршів. Костянтин Пшездецький був не тільки шанувальником мистецтва, а й успішним державним діячем. Він дослужився до чину таємного радника та у 1844 році за ві-

рну службу отримав від імператора Миколи I графський титул.

Його сини були гідними продовжувачами роду. Старший Олександр став відомим літератором та істориком. Молодший Кароль – офіцером і перекладачем, згодом оселився в Чорному острові, одружився на красуні Ельжбеті. Кароль з дружиною і двома доньками часто жив у Римі. В цьому місті молодою трагічно загинула його дочка Лаура, отримавши травму від падіння з коня на прогулянці. Вона була похована в родовій усипальні костелу в Чорному острові. Батьки замовили надгробок скульптору, академіку Петербурзької академії мистецтв Віктору Бродському. З білого мармуру мистець створив чудову скульптуру дівчини, яка ніби заснула.

Після встановлення радянської влади палац було націоналізовано й віддано під школу, костел перетворили на будинок культури, церкву на склад. Твори мистецтва і бібліотека із палацу зникли. А от доля скульптури Лаури, що стояла в костьолі, відома – її у 1938 році перевезли в Кам'янець-Подільський і зараз її можна побачити в кафедральному Петро-Павловському соборі.

Відродження храмів відбулось у 90-х роках XX ст. А у палаці нині діє музична школа та районний музей. Неподалік від колишньої садиби Пшездецьких, поблизу нової школи, у 1991 році встановили пам'ятник Л.Глібову. Збереглися у Чорному острові й декілька будівель XIX – початку XX ст. (житлові будинки, приміщення училища, млин, споруди маєтку на Вовчій горі).

Костьол у Чорному Острові

Велетенський хрест у Малитичах

Малиничі

Отже, виїздимо з Хмельницького по шосе у напрямку Тернополя, а через 10 кілометрів повертаємо наліво, у Малиничі, одне з великих сіл колишнього Проскурівського повіту. Колись воно, як і багато подільських земель, належало поміщикам польського походження - але знамените саме православною церквою святого Іоанна Богослова. Ось ми бачимо цю сакральну споруду: зовні скромна, цегляна, з єдиним куполом дзвіниці над входом... Такий тип церковних будівель називається базилікальним від грецького слова "базиліка" - "царський дім". Це прямокутна споруда без бань (куполів), або з декоративними банями - така форма не надто часто зустрічається серед православних храмів.

Найцікавіше у цій церкві - це історія спорудження, яка дивним чином пов'язує її з всесвітньо відомим родом російських промисловців та підприємців Демідових, засновників багатьох гірничих та зброярських підприємств і навіть міст на Уралі.

У притворі Свято-Іоанно-Богословської церкви знаходиться пам'ятна дошка, яка засвідчує, що споруджено цей храм у 1905-1906 роках стараннями поміщика Павла Олександровича Демідова та місцевих селян. Є й прізвище архітектора: С. В. Нюхалов. Але ж, можливо, поміщик - це просто однофамілець відомих Демідових? Та герб, який вінчає таблицю, розвіює сумніви: головна його частина є спільною для родових гербів усіх гілок роду саме тих знаменитих Демідових, уральських промисловців. Джерела свідчать, що Павло Олександрович Демідов у той період був проводирем дворянства Волинської губернії,

з якою межував Проскурівський повіт, був власником і вкладав кошти у відродження багатьох споруд, у тому числі замку у Вишнівці на сучасному Тернопіллі. А архітектор Север'ян Васильович Нюхалов свого часу був головним архітектором Красноярської губернії та міським архітектором у Красноярську. Там досі збереглися побудовані за його участі будинки, які вважаються пам'ятками архітектури.

У радянські часи церква дещо постраждала, і нещодавно на ній було вимуровано зруйновану дзвіницю. При тому реконструктори намагаються максимально дотриматися автентичного вигляду храму.

Якщо з дозволу священника піднятися на дзвіницю, на околиці ви побачите іншу незвичайну сакральну пам'ятку: великого кам'яного хреста на місці старого сільського цвинтаря. І лише коли дістанемося до нього (це майже 1 кілометр від церкви) - побачимо, наскільки він гігантський: уп'ятеро вищий за людський зріст.

У склепі під основою пам'ятника, спорудженого у 1840 році, знайшли спочинок члени польського роду Маковецьких, колишніх власників села - аж до останнього представника родини, що помер у 1892 році.

Через свої розміри під час обох світових воєн хрест слугував орієнтиром для артилерії, але при тому не постраждав. І нині цей гігантський знак є однією з найцікавіших сакральних пам'яток, розташованих неподалік від Хмельницького.

Феліштинський костіол 1763 року

Гардійське

Таку назву село носить лише з 1947 року, а до того було доволі живим містечком Фельштин. Засноване воно галицьким підкоморієм Миколаєм Гербуртом, який у 1584 році отримав королівську грамоту на “влаштування замку та містечка, над болотами з яких витікає Смотрич”. Була у Фельштині велика католицька громада, яка й спорудила у 1763 році величний костел. Він чудово зберігся до наших днів.

Тут ви можете побачити ще один цікавий об’єкт – пам’ятний знак «Дуга Струве».

Вид костьолу з боку презбітеріуму

Пам’ятний знак «Дуга Струве»

Маршрут №4

Субє Подужжа

*Меджибіж - Петичів - Головчинці -
Слобідка-Шелехівська - Божиківці -
Слобідка-Кальнянська - Новосілка -
Коржівці*

Меджибізька фортеця

Меджибіж – місто над богами

Меджибіж – селище Летичівського району, відомий туристичний центр Хмельниччини, що зручно розташувався на трасі Хмельницький – Вінниця, за 35 км від обласного центру та 18 км від Летичева.

Давньоруське місто Межибожжя згадується в Іпатіївському літописі у 1146 році. Було воно одним із найбільших серед міст Болохівської землі, з потужною дерев'яною фортецею, а назву свою отримало від розташування “між Богами” – річками Південний Буг та Бужок (тоді Бог та Божок). У XIV столітті литовські князі, що відвоювали Поділля у татар, перебудували фортецю на кам'яну. Потребу мати мурований форпост обумовлювало те, що місто лежало на з'єднанні двох татарських шляхів: Чорного і Кучманського, якими майже щорічно здійснювали грабіжницькі набіги татари.

У першій половині XVI століття Меджибіж перейшов у володіння шляхтичів Сенявських. Найперший власник – кам'янецький каштелян Рафаїл Сенявський здійснив докорінну реконструкцію фортеці, перетворивши її на другий за величиною та значенням на Поділлі замок. До східної вежі були добудовані бастеї, розширена територія фортеці, споруджена потужна Лицарська вежа, палац та замковий костел. Під захистом такого могутнього замку розрослося багатолюдне місто, яке у 1593 році отримало Магдебурзьке право. У Меджибожі було кілька млинів та ремісничих цехів, міщани мали жваві торгові зв'язки зі Львовом, Києвом, польськими містами, в місті було кілька церков з братствами при них, виникла велика єврейська громада.

У XVI-XVII ст. Меджибіж перебував у центрі бурхливих подій: під час козацьких воєн замок двічі завойовували полки Максима Кривоноса та Данила Нечая, кілька разів з боями повертали фортецю

*Колони, що прикрашали в'їзд
у древній Меджибіж*

У замку часто проводять історичні реконструкції

Некрополь з могилою Бешта

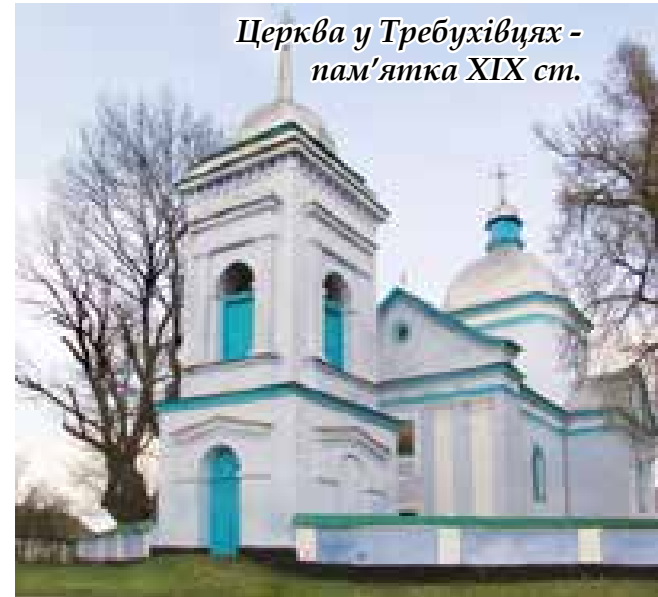
собі поляки, у 1650 році Богдан Хмельницький по дорозі до Кам'янця вибив польську залогу і зайняв замок, у 1672 році на 22 роки Меджибожем заволоділи турки.

На початку XVIII ст. Меджибіж повернувся у володіння Сенявських, проте не надовго. У 1726 році зі смертю Адама Сенявського згасла чоловіча гілка роду, і його єдина дочка Софія, одружившись з князем Олександром Чарторийським, внесла і Меджибізький ключ у його дім. Чи не найвідомішим із цього князівського роду був Адам-Єжі Чарторийський (1770-1861) – сенатор, міністр закордонних справ Росії, друг імператора Олександра I. Разом з тим, він був палким прихильником незалежності Польщі від Росії, й тому активно підтримував польське повстання 1830-1831 років, очоливши тимчасовий національний уряд. Після поразки повстанців, Адам-Єжі вимушений був емігрувати, його маєтки царський уряд конфіскував і передав у військове відомство. Меджибіж був перетворений на військове поселення і незабаром став місцем табірної збору для формувань всього Київського військового округу. Щороку, з травня до вересня, у літні табори навколо Меджибожа прибувало до 15 тисяч

вояків, які проводили польові навчання, маневри тощо. Крім того, у містечку були розквартировані Одеський піхотний та легендарний Охтирський гусарський полки. У фортеці розташувався штаб охтирських гусар, у лавах яких служило чимало відомих військових. Цікаво, що на початку ХХ століття в полку одночасно проходили службу нащадки поетів Лермонтова та Пушкіна. Також відзначимо, що маневри військ у Меджибожі відвідували й російські імператори – Микола I та Олександр II. Чимало видатних людей ХІХ століття бували у Меджибожі. Зокрема, 4 жовтня 1846 року досліджував замок і містечко Тарас Шевченко, про що нагадує меморіальна дошка на лицарській вежі.

Нині Меджибізький замок – унікальна пам'ятка архітектури та історії, жвавий туристичний об'єкт. Тут регулярно відбуваються фестивалі, історичні реконструкції, діє чимало музейних експозицій та виставковий зал. На окрему увагу заслуговує музей Голодомору 1932-33 років.

*Церква у Требухівцях -
пам'ятка ХІХ ст.*

*Фортеця «Білий лебідь»
узимку дуже красива*

Від замку віялом розходяться вулички старовинного містечка. Перша ж дорога праворуч приводить до пагорбу, на якому – велична руїна колишнього Тринітарського костелу, зведеного 1600 року коштом Ієроніма Сенявського. Споруда у спрощених готичних формах була задумана як пантеон слави та родинна усипальня, але у середині ХХ століття була зруйнована радянськими богоборцями. Праворуч від стін костелу, підпираючи пагорб, збереглася старовинна двоповерхова плебанія – дім пароха, ксьондза-пробоша, вимуруваний 1772 року. Повернувшись від костьолу на центральну вулицю бачимо ще більше пам'яток архітектури: двоповерхові, підперті потужними контрфорсами, торгові ряди та руїни ратуші ХVІІІ ст., міщанські будиночки, крамниці, синагогу ХІХ ст., трохи далі – Миколаївську церкву 1913 року. Чимало тут і пам'яток єврейської історії. Перш за все, Меджибіж, у якому в минулому існувала численна єврейська община, став батьківщиною хасидизму – іудейської релігійної течії. Тут 1740 року оселився Ізраїль Бешт – засновник хасидизму, котрий тут же і помер в 1760 році. Його могила на старому цвинтарі – місце паломництва хасидів з усього світу. Частина будинків на вуличці, що веде до могили Бешта, вже викуплена хасидами. Поруч з некрополем Бешта збудовано молитовню, лазню, готель, функціонує стихійний сувенірний ринок.

Замкове подвір'я

Відроджений Головчинецький монастир

Головчинецький монастир

За 5 км на схід від Меджибожа починається головчинецький ліс. На шосе, що проходить крізь нього, ліворуч є поворот до Головчинецького православного монастиря.

За переказами, у XVI столітті ченці-пустельники, зупинившись в цьому місці на березі Бугу, побудували землянки і маленьку дерев'яну церкву, та почали своє чернецьке життя й служіння Господові. Перекази підтверджують й перші документальні свідчення про Головчинецький православний монастир, які датуються 1540 роком. Подальша історія підготувала монастиреві чимало випробувань. Спочатку – польська унія, у роки якої ним володіли базиліани. Потім, наприкінці XVIII століття, обитель постраждала від пожежі. Але незабаром відродилась, й від 1795 року тут остаточно затвердилося православ'я, а наступне XIX століття стало воістину золотим століттям монастиря: зводилися храми, господарські будівлі, розширювалися земельні володіння...

У 1888 році монастир став жіночим, того ж року була споруджена Свято-Преображенська церква. Через двадцять років в розпорядженні монастиря було три храми, господарські будівлі, маслобойня, стайня. Працював навіть невеличкий цегельний завод! Жили тоді в стінах монастиря 10 черниць і 96 послушниць. Але встановлення радянської влади ледь не призвело до загибелі святині. У 1923 році обитель відібрали у наречених Христових, й за наступні роки монастир почали знищувати – висадили у повітря храм Миколи Чудотворця і сорокаметрову дзвіницю, а у будівлях, що залишилися, розмістили інтернат для дітей-сиріт.

Святе джерело

Каплиця біля купальні

Лише в 1996 році церкві передали частину землі й споруджень, що колись належали Преображенському монастирю. Так почалося його відродження... У 1999 році монастир знову почав діяти як жіночий.

Відома й шанована православним світом давня чудотворна ікона Святого Преподобного Онуфрія Великого, що зберігається у головному храмі монастиря. Дивом уціліло й дерев'яне розп'яття, виготовлене в 1908 році на святій горі Афон. Поруч з монастирем є також чудотворне джерело Святого Онуфрія. Відповідно до легенди, дуже давно одному ченцеві-пустельникові під час молитви з'явився святий Онуфрій із пророцтвом про те, що відтепер на цьому місці буде джерело, що подарує людям Боже благословення. Здавна прагнуть потрапити сюди люди в надії на порятунок від недуг. Кожного року, 25 червня, на день Преподобного Онуфрія, сюди приїжджають сотні віруючих, щоб почерпнути святої води, окропитися нею і помолитися Богу. Полюбляє сюди навідуватись і правити службу сам Предстоятель Української православної церкви Московського патріархату, митрополит Київський і Всієї України Володимир. Як відомо, предстоятель родом із сусіднього села Марківці, що буквально в пару кілометрах від Головчинець, але хрещений був саме в цій церкві.

Дзвіниця Головчинецького монастиря

Домініканський монастир

Летичів

Районний центр Хмельницької області, за 55 км від Хмельницького на схід. Місто давнє та цікаве.

Перша згадка про Летичів – 1411 рік. У 1429 році він отримав статус міста та згодом став повітовим центром. В XVI столітті власник міста гетьман Ян Потоцький побудував кам'яний замок, частина якого добре збереглася донині. Той же Потоцький в 1606-1638 роках спорудив великий костюл та надав притулок Домініканському монастирю. Костел став відомий завдяки чудотворній іконі Летичівської Божої Матері, яка була написана на початку XVII століття у Римі та привезена у містечко отцями-домініканцями. Майже одразу чудодійну силу ікони “побачив” сам Ян Потоцький під час захисту від татарської навали. Не минуло й року, як про святий образ заговорили у всьому краї. З того часу Летичівська ікона на довгі роки стала оберегом для віруючих Поділля. Аби врятувати чудотворну ікону від рук більшовиків, 1920 року ікону вивезли до Польщі. Нині ікона Матері Божої Летичівської знаходиться у Любліні, й подоляни мріють про повернення святині у відроджений Летичівський монастир.

Глава римо-католицької церкви Папа Іоанн Павло II оголосив 6 липня Днем святої Матері Божої Летичівської. Щороку тисячі прочан з України та Польщі вирушають на Поділля, аби вшанувати чудотворний образ.

Поруч зі стінами монастиря та замкової вежі височіє пам'ятник Устиму Кармелюку – легендарному народному герою, з іменем якого тісно пов'язана Летичівщина.

УСТИМ КАРМАЛЮК. Криза кріпацтва призвела до активізації бунтарських виступів серед українських селян. Найбільш яскравим з них на Поділлі і в цілому в Україні був опришківський рух у 20-30-х роках XIX століття на чолі з Устимом Карманюком, образ якого увійшов до фольклорно-літературної спадщини XIX – XX століття під

Вежа Летичівського замку

Монастирський костюл

прізвищем Кармалюк. Народився Устим 27 лютого (10 березня) 1787 року в с. Головчинці Літинського повіту (сьогодні с. Кармалюкове на Вінниччині), в родині кріпака, яка належала пану Пігловському. За неслухняність і непокору поміщику його у 1812 році віддали в солдати, в 4-й уланський полк, що стояв у Кам'янці-Подільському. Проте на початку 1813 року він разом із свояком Данилом Хроном утікає з війська і повертається в рідні місця. Організувавши спочатку невеличкий загін, Карманюк для пограбування почав нападати на садиби поміщиків та заможних селян. Його не раз заарештовували, але він кожен раз утікав, й знову починав свої напади. Понад двадцять років тривала подібна діяльність ватаги Карманюка, охопивши Летичівський, Літинський, Ушицький та прилеглі до них повіти. Для боротьби проти карманюківців землевласники створили в 1833 році так звану Галузинецьку комісію (містилася у с. Галузинцях

Пам'ятник Устиму Кармалюку

Летичівського повіту). 23 жовтня 1835 року Устим був убитий пострілом шляхтича Рудковського на влаштованій засідці у с.Шляхові Коричинці (нині – Деражнянський р-н). Тіло вбитого і його речі були відправлені до Летичева. У журналі земського суду в Летичеві залишено наступний запис: “Так закінчив життя своє славетний злодіяннями Карманюк, покараний тричі шпіцрутенами і тричі батогами, той, хто тричі тікав із каторги і довгі роки непокоїв тутешню округу, той, хто мав надзвичайні і майже неймовірні зв’язки, і викликав загальну, майже забобонну віру в його сили і могутність”. Й справді, як підраховували історики, створені і керовані Карманюком загони протягом 1813-35 років вчинили понад тисячу нападів.

Отож не дивно, що образ Устима Карманюка, який став легендарним ще при житті, у наступні роки надихнув літераторів на створення десятків творів, а народ на чисельні перекази та пісні. В них Устим виступає під прізвиськом Кармелюк або Кармалюк, що й закріпилося надалі за ним фактично як офіційне. Діяльність Карманюка (Кармалюка) та його ватаги була певною мірою ідеалізована й фольклорно-літературний Устим став народним героєм.

У монастирських келіях

Замкове подвір'я

Музеї Великої поетеси

З Меджибожа через Голосків – Деражню легко дістатись до невеличкого села Слобідка-Шелехівська. Відоме воно передусім завдяки музею поетеси Анни Ахматової – єдиному в Україні, що присвячений великій поетесі. Й лише тому варто його відвідати. А якщо врахувати, що розташований музей у мальовничій садибі кінця XIX ст., то подорож буде незабутньою.

Садиба була розбудована дворянською родиною Вакар, яка у 1884 році придбала у Слобідці-Шелехівській земельну ділянку для влаштування дачі. Дворянин Віктор Модестович Вакар на той час займав посаду почесного члена з'їзду мирових суддів Київського округу, тому мешкав у Києві, його сини – Анатолій та Володимир так само працювали та жили у Києві. Справами маєтку займалась дружина Анна Еразмівна, яка більшу частину свого часу проводила у Слобідці-Шелехівській. Часто в маєтку гостювала її сестра Ірина Еразмівна Горенко – мати відомої поетеси Анни Ахматової. Юна Анна також приїздила в гості до рідної тітки (було це у 1912 та 1914 роках), й подекуди, що саме місцеві краєвиди надихали на перші вірші майбутню поетесу.

Після встановлення радянської влади, місцевий комітет незаможних селян почав конфісковувати панські маєтки, яких у Слобідці-Шелехівській було аж три. Лише Вакарам дозволили залишитись у селі, згадавши, мабуть, те, що їх син Володимир був активним революціонером – мав зв'язок із самим В.Леніним, а дачу використовував як пересильний пункт марксистської літератури з-за кордону. Незабаром з Києва в Слобідку переїхала вся родина Вакарів – Віктор Модестович, Володимир, а згодом й Ірина Еразмівна. Проте, не довелося їм довго пожити на Поділлі – у 1926 році помер син, у 1928 – глава сі-

мейства, у 1930 – мати поетеси. Останньою з Вакарів залишила цей світ на 89-му році життя Анна Еразмівна – у 1939. Всі члени родини Вакарів поховані на старому сільському цвинтарі, неподалік від маєтку. Як стверджують місцеві дослідники-краєзнавці, у 1939 році Слобідку-Шелехівську востаннє відвідала Анна Ахматова, котра приїхала сюди таємно, бо перебувала у той час в опалі й творчій ізоляції Сталінського режиму.

Тим часом садибний будинок Вакарів націоналізували, й там почала діяти семирічна школа. Згодом частину будинку зайняв медпункт. В 1989 році в колишньому будинку Вакарів був відкритий літературно-меморіальний музей Анни Ахматової, упорядкований парк, а перед садибою встановлено пам'ятник поетесі. Щороку в червні у Слобідці-Шелехівській збираються шанувальники творчості майстрині слова на Ахматівські читання.

Ще одним надзвичайно привабливим та цікавим місцем у Слобідці-Шелехівській є джерело Пророка Іллі – одне із найшанованіших святих місць на території Поділля, що збирає чимало прочан. Про виникнення цього джерела існують легенди.

Одна з них говорить наступне: на свято Пророка Іллі над селом і полями Слобідки-Шелехівської мчала вогняна колісниця, на якій їхав сам Пророк. Він кинув на землю свій плащ, і на тому місці, де він упав, завирувало джерело з чудодійною водою.

Так чи інакше, але місцеві жителі назвали криничку Святою, і завжди, особливо на свято Іллі, тут було багатолюдно. Але, з перших років радянської влади безбожні атеїсти почали знущатися над святим місцем – у переддень Іллі криничку то гноєм з ферм закидають, то ломаччям, а згодом узагалі її зруйнували, а поле, де вона з'явилась – зорали.

Проте із часом вода все-таки пробилася собі шлях у вигляді струмочка неподалік у низині. Саме до нього знову потягнулися люди. У 1990 році над джерелом спорудили купол-накриття, й знову, як у давні часи, на свято Іллі тут відбулося богослужіння.

Нового життя святиня набула у 2005 році – дивом удалося віднайти стару криничку та, зусиллями усіх небайдужих, відновити її на тому місці, де вона була споконвічно.

Щороку, на день Пророка Іллі (2 серпня) до Святої кринички біля Слобідки-Шелехівської збирається до 4-х тисяч паломників із Хмельниччини, Вінницької та Чернівецької областей. В цей день вода має надзвичайні цілющі властивості, особливо благодатно діє на очі.

Слобідка-Шелехівська. Палац Новіцьких

Божиківці. Мاستок Колонна-Чесновських

Божи́ківський нащадок давнього італійського роду

За 6 км від Слобідки-Шелехівської на захід – село Божиківці Деражнянського району. Подібного садибного будинку, який зберігся у цьому селі, більше на Поділлі не знайдеш. Зведений з відкритої червоної цегли, просторий, з аркадою галерей, він зачаровує одразу. Всю цю красу оточує парк, серед якого бовваніє флігель для прислуги та господарська будівля.

Садиба побудована у 1901 році дворянином Здиславом Колонна-Чесновським. В такому складному прізвищі власника поєднані два старовинних роди – італійський Колонна та польський Чесновський, нащадком яких він був. Італійський рід Колонна (Colonna) був відомий у Європі та у XIII-XVI ст. відігравав значну роль у середньовічному Римі. Його представники займали найвищі військові та державні посади, впливали на обрання римських пап. Так, вчений Едіго Колонна був вчителем папи Філіпа Красивого (1247-1316), Проспере Колонна (1452-1523) – командуючий імператорськими та папськими військами, Помпео Колонна – з 1530 року кардинал і віце-король неаполітанський... Усіх відомих просто не перерахувати. Наш, подільський Колонна, не мав гучних досягнень та титулів, зате був справним господарем. Він хазяйнував одразу на трьох фільварках, у Божиківцях володів 1121 десятинами землі, тримав гуральню, млин, цегельню, кузню, стайню. За спогадами старожилів, поміщик добре ставився до своїх людей. Після закінчення жнив він влаштовував велике свято, на обід запрошував всіх, хто працював на

поміщицькій землі. А людей в Божиківцях тоді жило чимало – понад 1300. Пан Колонна-Чесновський мав трьох синів та сподівався їм залишити свій маєток. Проте, революція 1917 року все перекроїла – поміщик із родиною виїхав до Польщі, а садибу націоналізували. В садибному будинку розташувалась школа, у флігелі – дитячий садок, у господарській будівлі – сільський клуб. Гуральню (побудована у 1909 році) перетворили на крохмальний завод, який успішно працював до останніх років.

Отож від 1923 року до теперішнього часу садибний будинок використовується як загальноосвітня школа. Відзначимо, випускниками школи були видатні уродженці села: Дмитро Прилюк (1918-1987) – журналіст, письменник, доктор філологічних наук, професор, Борис Олійник (1934-1999) – заслужений працівник транспорту України, почесний залізничник, начальник Південно-Західної залізниці, перший президент “Укрзалізниця”. Один з останніх випускників – відомий скульптор В.Корчовий у 2004 році подарував селу скульптуру “Мислитель”, яку встановили на площі перед садибою.

Колись маєток - нині школа

Скульптура «Мислитель»

*Слобідка-Кальнянська
Церква Різдва Богородиці*

Ви ще можете подибитись

Слобідка-Кальнянська Деражнянського району

Церква Різдва Богородиці, 1733 рік. Мініатюрна Різдово-Богородична церква в оточенні косогорів та вузьких вуличок Слобідки-Кальнянської виглядає як застиглий у часі мальовничий пейзаж із прадавніх років. Дерев'яна, тридільна, триверха церква височіє тут з 1733 року. Багато пережив храм за ті майже триста років. Але зберіг свою неповторність та колорит, пережив безбожні 1930-ті роки, коли дзвіницю розібрали, а приміщення церкви використовували як зерносховище, доніс до XXI століття свою давню красу. Розташована Слобідка-Кальнянська усього за 4 км від Деражні.

Новосілка

Костьол Святої Трійці. У Новосілці, що на Деражнянщині, вже понад два століття височить костьол Святої Трійці. Його муровані стіни по боках підтримують контрфорси, парадний вхід урочисто підкреслений чотириколонним портиком, який увінчаний трикутним фронтоном. Всі ці архітектурні деталі додають споруді водночас величність та потужність, а також роблять костьол доволі оригінальним зразком католицької храмової споруди.

Збудований костьол у 1797-1798 роках місцевим землевласником воєводою Кицьким. Відомостей про цього пана збереглося не так вже

й багато. Кажуть, що був він справним господарем та на межі XVIII-XIX століття розпочав повне перепланування села – збудував костьол, переніс в інше місце дерев'яну церкву, заклав фундамент палацу. Проте, не довго судилося господарювати Кицькому у Новосілці – на початку 1800-х років пан помер та був похований у склепі всередині костьолу. Надалі

в селі були інші власники, та й не один, але дотепер із панів, місцеві мешканці згадують лише Кицького.

На початку 1930-х роках безбожна влада закрила костьол, а приміщення дозволила використовувати місцевому колгоспу як склад. У середині 1990-х років богослужіння було відновлено.

Новосілка. Костьол Святої Трійці

Коржівці

Монастир, де... ледь не розстріляли Володимира Сосюру. Православний чоловічий монастир у селі Коржівці, що за 15 км від Деражні, виглядав колись доволі величаво та був справжньою окрасою подільського краю: над долиною річки Вовк височіли потужні цегляні мури з вежами по кутах, за ними виднілися куполи двох храмів, серед зелені ялинок та саду дахи монастирських будівель... Нині, як не прикро, збереглися від того монастиря лише дві будівлі – двоповерховий корпус келій та розташована поруч трапезна. Келії тепер слугують класами сільської школи, яка знайшла притулок на колишній монастирській території ще в далеких 1920-х роках, а в трапезній місцевий батюшка влаштував храм.

За документальними свідченнями, монастир був заснований як базиліанський у 1742 році. Проте, відомий подільсьзнавець минулого Є.Сіцінський стверджував, що на цьому місці у попередні роки, ймовірно, існував православний монастир, який прийшов у занепад. 23 травня 1742 році власник Коржовецького маєтку польський королівський полковник Ян Баптіста Десієр (у деяких документах – Девієр) надав цю землю монахам-базиліанам, а також невеличкий ліс та ставок для утримання кляштору, який був закладений того ж року. В 1751 році для збільшення коштів базиліанського монастиря, до нього була приєднана уніатська парафія села Коржовець. У 1795 році монастир, так само як й парафія, став православним. У другій половині XIX століття

Коржовецький монастир мав статус заштатного, в ньому було 8 ченців та 4 послушники, монастир був оточений цегляним муром, мав головний храм (побудований 1743 року) із двома престолами – Різдва Богородиці та Петра і Павла.

Двоповерховий корпус келій з прибудованою до нього домовою церквою Св. Миколая (побудована 1828 року), трапезну та господарські будівлі. Було в монастирі чимало святинь, до яких тягнулось багато народу з навколишніх та далеких місць – головна серед них чудодійна ікона Божої Матері Коржовецької.

З монастирем пов'язано чимало відомих імен. У монастирі служили Господу багато ченців, серед яких були надзвичайно почесні старці. А в роки громадянської війни в монастирі деякий час перебував відомий поет та письменник Володимир Сосюра, який тоді був молодим воякою армії Української Народної Республіки. У листопаді 1919 року підрозділ, де він служив, стримував наступ білогвардійців-денікінців у районі Деражні – Коржівців. Саме в Коржовецькому монастирі білогвардійці заарештували В.Сосюру й мало не розстріляли. Ці події докладно описані у автобіографічному романі “Третя Рота”.

З перших років радянської влади (1921-1922) монастир був закритий, обидва храми та мур навколо монастиря розібрані. Залишився лише корпус келій та трапезна, в яких розмістилась загальноосвітня школа. У 2010 році для школи знайшли нове приміщення, а монастирські приміщення переда-

ли Хмельницькій єпархії. Почались відновлювані роботи, оселились перші монахи, а 2012 року сталося несподіване повернення чудотворної ікони Божої Матері. Образ вважався втраченим за радянські роки. Проте виявилось, що ікона з 1930-х років

зберігалась в одній родині із сусіднього району, й коли вони почули про відновлення чернечого життя, повернули святиню. Нині ікона зайняла найпочесніше місце у відновленому монастиреві.

Маршрут №5

Заза Побрів

*Сатанів - Слобідка-Сатанівська -
природний заповідник «Медобори» -
Іванківці*

Замок Сенявських над Збручем

Міська брама та замок Сенявських

Селище Сатанів належить до Городоцького району, але потрапити до нього ви можете не тільки з Городка, а і з траси з Хмельницького на Тернопіль – просто повернути на перехресті Війтівці. Утім, на усіх основних шляхах є вказівник «Державний курорт «Сатанів». Якщо ви хочете пройти цим маршрутом від початку до кінця, маєте мати в запасі не менше двох-трьох днів.

Знайти залишки замку Сенявських, які мали на Поділлі кілька володінь, зокрема і відомий Меджибіж, у селищі не так просто – він ховається за територією колись потужного цукрового заводу, руїни стоять над Збручем – з цього місця відкривається вражаючий краєвид. Щоправда, зараз важко уявити, що він був неприступним для ворогів і таким ошатним, що Адам Сенявський навіть приймав у нього російського царя Петра I. Замок датований кінцем XVI століття, був п'ятикутної форми і мав п'ять веж. Цікаво, що якщо перейти невеличку кладочку через річку, яка розділяє Хмельницьку та Тернопільську області, у дворі одного із обійсть можна знайти старі підземні ходи з гарно вимурованими склепіннями та колодязями. Місцеві старожили твердять, що підземеллями вкритий весь Сатанів – вони ведуть від синагоги до замку, з замку аж невідомо куди.

Той самий Адам Сенявський у XVIII столітті довів до пуття ще один теперішній пам'ятник архітектури – міську браму. Вона теж мала оборонне призначення, й донині на ній чітко видно герб родини Сенявських з написом латиною про захист містечка і Батьківщини. Збудована ще на три століття раніше, вона має товстенні стіни – більше двох метрів завширшки і досить непогано збереглася, вказуючи на колишню славу містечка, яке мало Магдебурзьке право і було відоме своїм великим ринком та товарами, які виробляли міс-

Пам'ятна дошка на міській брамі

Ісус Скорботний

цеві виробники – шевці, ковалі, кушніри, ювеліри, адже уже в 1583 році тут працювали 58 ремісників з 16 спеціальностей.

У глибині селища, біля дільничної лікарні та греко-католицького храму завзятий турист може знайти іще один знак тих часів – постамент з фігурою Ісуса Скорботного невідомого автора. Він поставлений у пам'ять вояків гарнізону Сатанівської фортеці, котрі загинули від рук козаків Богдана Хмельницького. Його встановили у 1654 році за наказом польського гетьмана Марціна Калиновського, котрий був не тільки активним учасником польсько-козацької війни, а й власником сусіднього Гусятина, Сидорова та ще багатьох сіл на Поділлі.

Південна вежа Сатанівського замку

САНКЦІОНОВА
ЗОНА

В'їзд до Сатанова

Саманів. Синагога

Вратобана синагога та єврейське кладовище

Сатанів, як і багато тогочасних українських поселень, був єврейським містечком. Коли їдеш дорогою до санаторської зони, відразу помічаєш місце їхнього останнього пристановища – кіркут, юдейське кладовище розташоване на горі трохи далі за міською брамою. Надгробки тут покосилися від часу, а подекуди сповзли і впали разом із землею, але подивитися тут є на що, адже кожен із них з традиційно вирізьбленими знаками та орнаментами. Менори (семисвічники) та олені, голуби та глечики, грифони і леви можуть чимало розповісти знавцям про тих, хто уже триста років лежить у цих могилах. Книжку малювали на могилі вченого, глечик – духовних осіб, олені свідчили про те, що покійний належав до роду Ашкеназі, а голуби – Кікінесів. До слова, найстаріший з надгробків датується 1576 роком!

Праворуч від кладовища, теж на узвишші, видно величну синагогу XVI століття, котру ніби помилували час та люди. Та насправді не все було так просто. Якби не місцевий мешканець-ентузіаст, котрий не має жодного відношення до єврейства, невідомо, щоби сталося з цим храмом – адже селяни використовували його як смітник, розтаскували по камінчику. Саме він розчистив і охороняв її, і тепер з легкістю можна увійти у цей пам'ятник архітектури, щоб роздивитися, до прикладу, арон-кодеш – вирізьблений вівтар із слідами давніх фарб, де зберігалася священна для іудеїв Тора. Також цілком реально піднятися на другий поверх синагоги й помилуватися на краєвиди Сатанова з віконцець-бійниць – синагога теж колись слугувала для оборони від ворогів.

Єврейське кладовище

Арон-кодеш Сатанівської синагоги

Свято-Троїцький монастир у Слобідці-Сатанівській

Монастир у Слобідці-Сатанівській

Трохи не доїжджаючи до санаторіїв, варто звернути праворуч, у село Слобідка-Сатанівська хоча б для того, щоб побувати у печерах монахів, видовбаних у скелі, та подивитися на доволі оригінальний розпис на стінах місцевого храму – де в тіні вогненній горять вожді пролетаріату Сталін та Ленін разом з Крупською. Історики твердять, що ще у 981 році обитель відвідував князь Володимир Великий, який на той момент ще був язичником, пізніше у ній побували такі відомі особи як той самий Петро I та російський полководець Олександр Суворов.

Розпочати свою екскурсію можна із найдревніших монаших помешкань, котрі сховані внизу у горі за Свято-Троїцькою церквою. Церковні перекази твердять, що в них у 938 році оселився учень Кирила та Мефодія, котрий прийшов на Поділля з Афону, тим самим поклавши початок існування святого для християн місця в оточенні великих язичницьких культових центрів. Одне із видовбаних у горі помешкань називають «келією подвигу». В ній знаходиться камінь випробування – твердять, що він намолений настільки, що якщо доторкнешся до нього, твоя мрія стане реальністю.

У XVI столітті над келіями розбудували чоловічий монастир, а вже через сто років він став пристановищем католицьких орденів – кармелітів і василіан, а згодом і притулком для єдиного в Україні цеху жебраків. Щоправда, коли монастир став православним, цеху прийшов кінець. Залишилось тільки село поруч з монастирем, яке називали жебрацька слобода.

Зі старих приміщень Свято-Троїцького монастиря збереглися дзвіниця, келії, церква (лише трохи перебудована) та в'їзна брама. На дзвіниці ви можете роздивитися залишки фресок та барельєф, який зображує сюжет з Євангелія.

Стежкиами Яви та Прави

Хоча цей туристичний маршрут пролягає по заповіднику Товтри з тернопільського боку, без нього уявлення про подільський край було б неповним. Тому беріть рюкзаки, і вперед до розкриття древніх язичницьких загадок! Перш ніж перейти від відпочинкової сатанівської зони місточком через Збруч, підійдіть і подивіться на копію ідола Святовида, який розташований біля санаторію «Перлина Поділля». Саме такий знайшли на дні річки поблизу села Личківці у 1848 році. Ще до XIII століття він стояв у одному із язичницьких центрів у місцевих лісах і йому поклонялися наші пращури. На ідолі зображені Нава (підземний світ, він розташований у самому низу стовпа), Ява (світ людей посередині) та Права – світ богів. Як не згадати про китайські інь-янь, коли споглядаєш на ідолі жіноче начало – Ладу, богиню весни, котра тримає в руках перстень, Мокошу – богиню долі, котра зображена з рогом, й чоловіче – Перуна – покровителя небесних явищ і війни з мечем, та Дажбога – бога Сонця, з символом вічності і світла – колом.

Роздивившись, як слід, ідола, ви можете вирушати туристичною стежкою до одного із язичницьких капищ Звенигорода та печери відлюдника. Вона позначена спеціальними дороговказами.

Збруцький культовий центр сформувався у Медоборах після хрещення Русі. Городища-святинища – його основна складова. Найвідоміших було три: Звенигород, Говда та Богит. Тутешні ліси – це ще місце, де можна побачити Траянів вал, закладений в IV-V століттях до нашої ери. Древню кам'яну стіну потім досипали землею язичники, щоб охороняла звенигородське святилище від злих духів. Нині зацікавлені туристи можуть легко знайти на цьому місці жертовни-

Збучанський ідол (копія)

ки, котрим більше 800 років. Історики твердять, що на Звенигороді також було зведено один із перших ритуальних критих храмів.

Трохи далі стежка введе вас до печери відлюдника – адже християни, як правило, селилися біля язичницьких святинь, ніби намагаючись подолати їх своєю вірою. Вона видовбана в скелі, дбайливі віруючі приробили до неї двері, обвішали квітками. Біля печери стоїть дерев'яний хрест. Кажуть, що тут жили монахи-відлюдники, котрі лікували людей з навколишніх сіл цілющою водою місцевих джерел. Ви самі можете напитися її, якщо пройдете біля Звенигорода стежкою вниз і зійдете в долину річки Збруч, яку раніше називали Бабиною, й де жили в давні часи ремісники, котрі обслуговували язичницьке святилище. Тут же, до речі, знаходиться чи не найглибше утворення – Сліпий яр.

Старий млин

Скіфська могила біля Іванківця

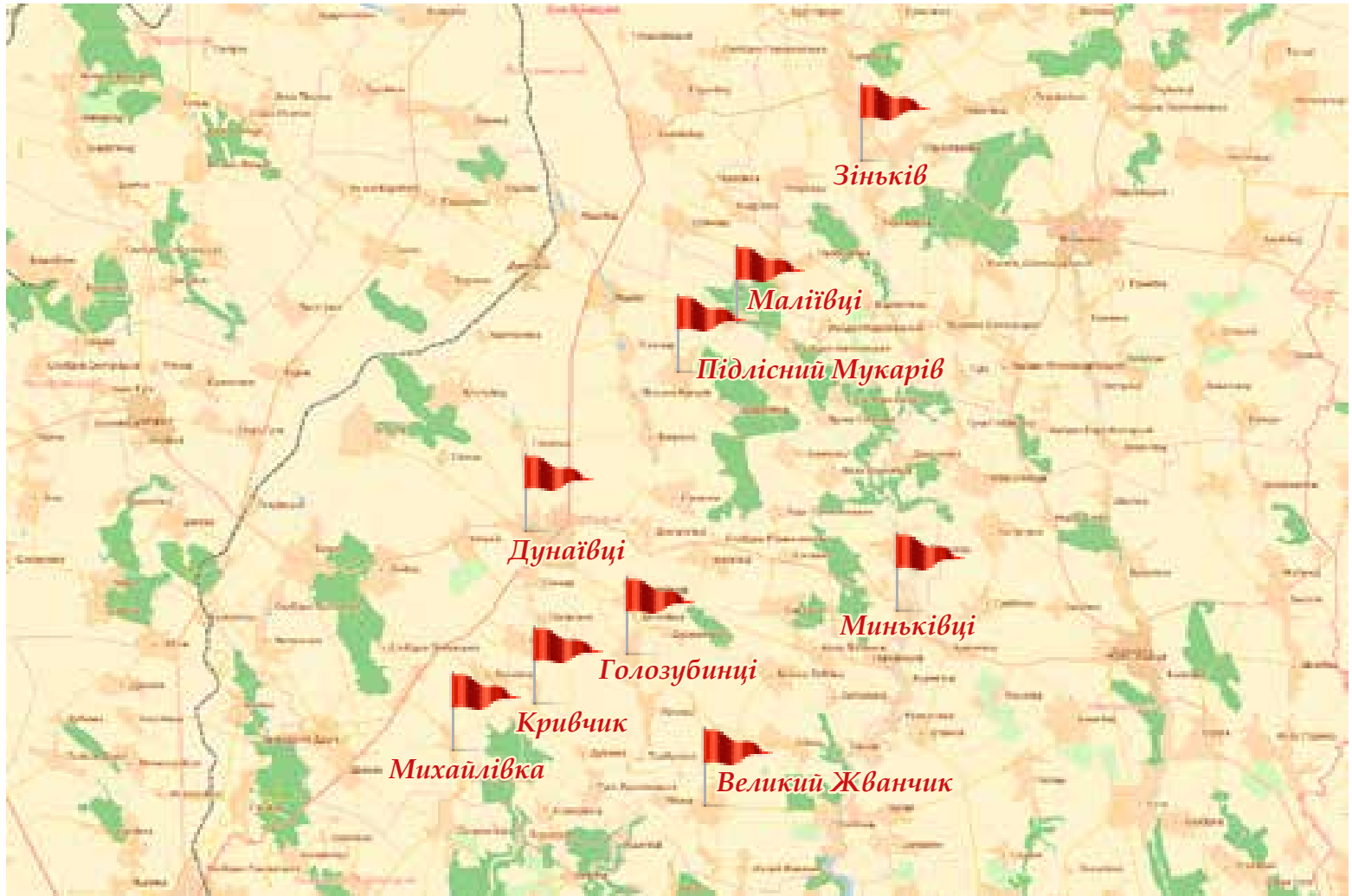
Якщо ви повернете з Сатанова на дорогу до Чемеровець, зможете подивитися одну із найдавніших пам'яток історії – розритий скіфський курган біля села Іванківці. Він – не єдиний на цій території, історики твердять, що їх біля Іванківця і Сатанівки аж сім. Іванківський курган – великих розмірів – понад 60 метрів діаметром та 4,5 метра висотою. Він оригінальний своїм насипом і тим, що археологам вдалося виявити залишки поховального склепу якоїсь знатної особи скіфських часів. У 2008 році курган було частково відновлено у первісному вигляді. Тоді ж планували закрити його скляним куполом і реставрувати й далі. Але роботи зупинились, й зараз навіть важко знайти табличку, котра вказує на місце, де він знаходиться. Якщо ви впертий та допитливий турист – ви таки зможете поглянути на залишки, яким майже три тисячі років, коли будете триматися лівого боку дороги і вишукувати вказівник.

*Розкопаний археологами
курган*

*Реконструкція поховання
скіфського вождя*

Маршрут №6

Дорогою на Кам'янець

Зіньків - Маліївці - Підлісний Мукарів -
Дунаївці - Миньківці - Голозубинці -
Великий Жванчик - Кривчик - Михайлівка

Зінків. Костюл

Зіньків: замок, храми, гончарі та ... ковбаса

Прямуючи з Хмельницького до Кам'янця-Подільського, варто відхилитись у Солобківцях від траси на якихось 14 км, аби побувати у старовинному Зінькові. Колись одне з найбільших міст Поділля, а нині просто велике село, добре відоме в нашій області та за її межами. Хто з нас не чув про зіньківських гончарів, зіньківську чорну ковбасу, зіньківське пиво (на жаль, пивзавод, заснований ще 1888 року, тепер розливає лише мінеральну воду)... Але славиться Зіньків ще й своєю багатю історією та пам'ятками старовини. До наших днів тут збереглися дерев'яна Михайлівська церква XVIII ст., костюл Св. Трійці 1750 року, деякі містечкові будинки XIX ст., а також рештки могутнього замку.

Найперша згадка про Зіньків датується 1404 роком як власність Петра Шафранцева. У 1431 році польський король Владислав Ягайло передав село та його околиці у володіння подільському воєводі Петру Одровонжу. Саме Одровонжі, оселившись у Зінькові, незабаром домоглися для нього від 1458 року Магдебурзького права, за яким поселення отримало міське самоврядування і власне судочинство. У середині XV ст. силами зіньківських міщан був споруджений замок, який став одним із найважливіших у мережі подільських фортець, що чинили опір татарським навалам.

Він розташовувався на високому місці, що виходить з одного боку над глибокою й широкою долиною річки Ушиці, а з іншого - над яром. План замку - рівнобічний трикутник, на кожному розі якого були шестигранні вежі, дві з них - триповерхові, одна - чотириповерхова. Між двома баштами, що височіли над долиною Ушиці, стояв великий триповерховий будинок, зовнішня стіна якого слугувала за фортечний мур. Інші два боки теж були прикриті десятиметровими

Зіньків,
Михайлівська церква

мурами. Посередині, із боку міста, замок оточував рів, через який було перекинато підвісний міст.

Від колись могутньої фортеці збереглися лише руїни її найдавнішої частини - південної башти (на висоту одного поверху) та чотирьох казематних приміщень під фундаментом західного муру. Вражає товщина стін вежі - до 3,5 метра! Але найбільше дивує, що замок зазнав руйнації не з плином часу, та не під час бойових дій. Його знищили наприкінці ХІХ століття за рішенням... місцевої селянської громади.

Почалося з того, що у 1872 році державна люстраційна комісія передала замок у гарному стані зінківській селянській громаді. Деякий час у замковому будинку розташовувалася "становая квартира" (стан - поліцейський округ): на першому поверсі була канцелярія станового пристава та приміщення для поліцейських урядників, середній поверх винаймав пристав під помешкання для своєї родини, а на верхньому був влаштований... город із квітником, бо, як розповідали люди, даху у третього поверху не було, й тому всю його поверхню засипали землею.

Згодом по Зінкову хтось поширив чутки, що замкові башти от-от мають обвалитися й загрожують костелу та іншим будинкам, котрі стоять під горою. "Станову квартиру" звідти забрали, а селянська

Панорама річкової долини

група вирішила розібрати замкові мури. Місцевий уряд розпродавав каміння із замку, а потім ті руїни, що залишилися, продали одному селянинові за 200 рублів із правом “забрати із замку все, що йому знадобиться”. Він й розібрав рештки замкових споруд й навіть почав викопувати каміння з фундаментів. Якби не київський історик Орест Левицький та подільський краєзнавець Є.Сіцінський, які у 1898 році на власні очі побачили ті “розкопки”, то від зінківського замку не залишилося би й камінчика. Історики зуміли припинити “истребление древнего замка в Подолии”, але вже надто запізно.

Проте, туристам у Зінкові є що оглянути й крім замку. Надзвичайне враження залишить Михайлівська церква XVIII ст. – унікальна пам'ятка дерев'яного зодчества. Витончена красуня-церква вдало розмістилась під схилом одного із пагорбів. У 2007-10 роках її реставрували. Зведена вона була у 1769 році на кам'яному фундаменті, дерев'яна, тризрубна, з гонтовим покриттям. В середині подекуди ще можна побачити орнаментальні розписи. Давня дзвіниця не збереглась, тому поруч з церквою стоїть нова, з цегли, з кількома дзвонами. Трохи далі від неї – пам'ятний хрест середини XIX ст. Територія навколо впорядкована і доглянута, так що гарні враження вам забезпечені.

Зінківський замок

Маліївці. Палац Орловських

Маліївці: Зупинка Франції на Поділлі

Теж поруч з шосе Хмельницький – Кам'янець-Подільський (за 6 км від перехрестя Міцівці-станція Дунаївці) розкинулось село Маліївці Дунаєвцького району. Важко знайти на Поділлі ще один такий палац, який би міг конкурувати з палацом Орловських у Маліївцях по красі, довершеності, витонченості, гармонії. Побудований у 1788 році за проектом французького архітектора Домініка Мерліньє на березі мальовничого яру "в стилі Людовика XVI", з півночі оточений фруктовим садом, із півдня – старовинним парком. В палаці була велика бібліотека, колекція картин, архівні матеріали – все це після 1917 року вивезено до Франції. А тим часом, у Малієвцькому палаці розташувався дитячий санаторій, який діє донині.

Історія Малієвць відома з далекого 1493 року, коли село належало панам Малієвським. У XVI-XVIII ст. власники села змінювалися, і в різні часи ним володіли Кавецькі, Пепловські, Туркули, Мархоцькі. Саме у Войцеха Мархоцького Маліївці придбав усередині XVIII ст. Ян Онуфрій Орловський. З того часу і до революційного 1917-го маєток належав тільки Орловським. У 1788 році граф Ігнацій Орловський будує з тесаних кам'яних блоків величний палац, двоповерховий з північного боку і триповерховий - з південного (такий ефект досягнутий завдяки вибору місця для будови на краю стрімкого схилу). Зовні палац і донині майже не змінився, й навіть усередині приміщення збереглися деякі інтер'єри з давньою ліпниною та на-

*Водогінна вежа
маєтку Орловських*

Одна з давніх скульптур

стінним розписом. Чого, наприклад, вартий інтер'єр головної зали, прикрашеної колонами і ліпними, взятими у рамки мотивами в вигляді підвішених на стінах музичних інструментів (ріжки, кларнети, гітари, сопілки...). Біля палацу є старовинний парк, який розкинувся на 17,2 га. Над створенням парку працювали відомі в Європі фахівці - ландшафтний архітектор Діонісій Макклер та ботанік Д.Клігер. Вони створили незабутній ансамбль з терасами, каскадом ставків, декоративними фонтанами, романтичною скелею з водоспадом. І все це майже повністю збереглося. Особливо вражає водоспад. Вода від джерела падає вниз зі скелі заввишки 20 м, прикриваючи своїм потоком входи до двох гrotів під скелею. В давнину в цих гrotах розміщувалися печерні церкви, від яких дотепер збереглися ніші для ікон. Ще століття тому в нижньому гrotі стояла кам'яна статуя преподобного Онуфрія, а згори, на скелі були залишки базиліанського монастиря, який існував тут в XVII-XVIII ст. Окрасою всього парку є його зелені насадження - переважають дуби, липи, ясени, клени, буки, каштани. Вік багатьох дерев перевищує 100 років. До речі, тут навіть збереглася двохсотрічна бузкова алея. Ростуть в парку й екзоти - туя західна і східна, ялиця сибірська, сосна веймутова та чорна, оцтове дерево, модрина європейська.

Отож найбільший розквіт садиба в Маліївцях отримала при Орловських. Крім чудово облаштованих палацу й парку, в ній була галерея польського живопису, бібліотека (до 10 тисяч книг), архіви з рукописами з історії краю та перепискою римських пап з польськими королями, велика нумізматична колекція. Зали палацу прикрашали меблі різних епох, вироби із срібла, бронзи, порцеляни. В роки громадянської війни, коли Поділля на короткий час опинилося в руках білої армії генерала Денікіна (1919 рік), останній господар садиби - Ксаверій Орловський - вивозить найцінніші речі, бібліотеку та архіви до Одеси, а звідти на французькому кораблі - до Марселя і Парижа.

Старий графський парк - нині пам'ятка садово-паркового мистецтва державного значення. Цікаво, що, за переказами, на галявині поза палацом стояло ще одне диво - скляний корпус, який, на жаль, до наших днів не зберігся.

Штучний водоспад - окраса парку у Маліївцях

Підлісний Мукарів. Костьол

Підлісний Мукарів

Сусіднє з Маліївцями село. Його назва зустрічається в історичних документах вже на початку XV ст. Це були королівські землі, які спочатку входили до Барського староства, а потім з 1665 року склали окреме Мукарівське староство, до якого входили 7 сіл, і яке давалося в довгострокову оренду на привілейованих умовах різним особам. Так, наприклад в кінці XVIII ст. такою володаркою Мукарівського староства була Кароліна Гоздська – дружина відомого французького авантюриста того часу адмірала, принца Шарля де Нассау-Зігена. Після її смерті (1804) та смерті принца Нассау (1808), імператор Олександр I віддав Мукарівське староство в оренду на 12 років (1818-1830) Павлу Бутягину, секретарю Російського посольства у Франції, який був одружений на прийомній дочці принца Нассау-Зігена і Кароліни Гоздської - Єлизаветі Іванівні. Вона одержала блискучу освіту в Парижі, в салоні відомої французької виховательки пані Кампан і була більш відома в тамтешніх колах під іменем Фолос. Після 1830 року Мукарівське староство перебувало у володінні Кам'янець-Подільського кафедрального собору.

Крім надзвичайних власників, Підлісний Мукарів має справжню родзинку – неоготичний костел св. Іосипа Заручника, мурований у 1859-72 роках на кошти парафіян. Ініціатором будівництва був священник Базилій Шах. Освятив костел в 1886 році єпископ Любовідський. На початку XX ст. у Підлісному Мукарові було понад 400 парафіян. В 1933 році храм закрили, але за німців у 1941 році він відновив богослужіння. Повторно закрили святиню в 1962 році, й лише у 1989-му костел повернули віруючим.

Палац Завойка

Дунаївці – Подільський Манчестер

Дунаївці - районний центр, що розташований майже на півшляху з Хмельницького на Кам'янець-Подільський. Вперше Дунаївці згадуються у XV ст. як досить велике село, котре складалося з трьох частин і мало 72 дими. Власниками його тоді були подільські магнати Гербурти, за сприяння яких з XVI ст. набуло розвитку ремісниче виробництво. У 1592 році Єлизавета Гербуртівна, у заміжжі Лянцкорунська, отримала для Дунаєвця Магдебурзьке право. У королівському привілеї говорилось: "Позаяк земля подільська постійними нападами татар та інших ворогів плюндрується, внаслідок чого вкривається пустками, дозволяю Є.Лянцкорунській, вдові каштеляна галицького, свій маєток - село Дунаївці - перелаштувати на місто, що відтепер має називатись Дунайгородом, в якому б жителі мали постійний захист та охорону". Вдруге Єлизавета вийшла заміж за королівського ротмістра Михайла Станіславського і 1597 року подарувала йому свої володіння - Дунайгородські, Калоські, Шатавські. З тих пір Станіславські більше як півстоліття були володарями містечка. У 1605 році король Сигізмунд III своїм привілеєм підтвердив Магдебурзьке право для Дунайгорода, дозволив заснувати там цехи і проводити вже три ярмарки на рік. Була затверджена печатка магістрату з гербом - журавель, що тримав

камінь в нозі. Зображення журавля в геральдиці є символом пильності, особливої уваги та обережності. Він мовби стоїть на варті, оберігає всю зграю від ворога. Сучасний герб міста Дунаївці повторює геральдику печатки магістрату.

Розквіт містечка перервала Визвольна війна Богдана Хмельницького 1648-57 років, в ході якої воно було спустошене. У XVII - XVIII ст. Дунаївці змінюють різних власників, поки 1782 року містечко не перейшло до Яна Красинського. Саме він зумів відродити поселення та створити умови для розвитку ремесла і торгівлі, запросивши для цього німецьких колоністів. Продовжили цю справу його дружина Антоніна Красинська та їх син Вінцент Красинський. У 20-30 роках XIX ст. вони запросили із Пруссії та Австрії німецькі родини, які були фахівцями у виробництві сукна. Перша суконна мануфактура стала до ладу у 1829 році, а далі друга, третя... Мануфактурний розвиток Дунаєвця, закладений Красинськими, продовжили Скибневські, які придбали містечко та навколишні села у 1850 році. Пік промислового піднесення припав на 70-ті роки XIX ст., коли в місті діяли 54 суконні фабрики. Працювали також чесальні і красильні, фабрика мила та свічок, каретні майстерні, броварня, у 1875 році

почав діяти чавунно-ливарний завод. Дунаївці стали одним із найбільших промислових центрів губернії, отримавши славу «Подільського Манчестера». Останнім власником містечка став поміщик Василь Завойко, який у 1891 році придбав його у Броніслава Скибневського.

Як не дивно, у Дунаївцях досить непогано збереглися два панських маєтки. Садиба Красинських, відома з гравюри Наполеона Орди, нині стала домівкою для будинку культури. Садибний палац, якщо не рахувати зникнення балкону між колонами, зберігся майже в такому стані, як його нама-

лював у середині ХІХ ст. відомий графік Наполеон Орда. Правда, з правого боку у ХХ ст. з'явилась стилізована «під старовину» будівля з башточкою, але вона виглядає досить гармонійно. Від парку ж, що оточував палац з трьох боків, залишилося небагато. Колишній маєток Завойка теж знайти неважко –

нині тут міститься районна лікарня. З часів Завойка збереглися і палац, злегка понівечений часом, і флігель, і залишки садибного парку зі ставом. У парку чимало старих дерев: двометрова в діаметрі сосна, триметровий ясен, велетенська серцелиста липа, клен платинолистий, стара біла акація.

Графські гроти

Миньковецька держава

Унікальним явищем в історії не лише Поділля, а й України, була Миньковецька держава, яка існувала наприкінці XVIII – в першій третині XIX ст. на значній частині Ушицького повіту, тепер Дунаєвецький та Новоушицький райони. Відвідини цієї місцевості, що включає декілька сіл (Миньківці, Отроків, Притулівка) та мальовничий каньйон Ушиці, цілком «тягнуть» на окрему подорож.

На початку 1780-х років Миньківці та навколишні села купив Войцех Сцибор-Мархоцький. Пізніше Миньковецький ключ успадкував його племінник Ігнацій (1755-1827). Після того, як у 1793 році Поділля перейшло під владу Росії, Ігнацій оголосив свої володіння незалежною «державою». Тогочасне суспільство вважало Ігнація Мархоцького «великим диваком», проте саме він чи не першим у Східній Європі скасував кріпацтво (1801 р.) і створив своєрідний парламент, який приймав місцеві закони. У його невизнаній «державі» була власна влада: законодавча, виконавча, судова. Завдяки старанням Мархоцького Миньківці перетворились на квітуче містечко з чотирма тисячами мешканців, з гарними будинками, лікарнею, садами, фабриками, друкарнею тощо. Не гірше виглядали й села. Мархоцький звелів збудувати чотири резиденції для різних пір року. Найкраща з них була в Отрокові, де було зведено замок в середньовічному стилі. Граф захоплювався міфологією та язичництвом. Щороку 15 серпня всі мешканці «держави» відзначали свято дожинок, яке перетворилось на святкування на честь богині Церери. Все це не подобалося духовенству та губернській владі і стало причиною переслідувань і навіть арештів Мархоцького. Проте завдяки підтримці друзів та участі імператора Олександра I, який у 1818 році проїздив через Миньківці та був вражений побаченим, старий граф міг продовжувати свої дивацтва.

*Скала біля скиту з
обличчям людини*

На жаль, на згадку про Миньковецьку державу та її власника залишилось небагато. Найбільше у селі Отроків – в'їзна брама до маєтку, господарський двір, паркан з вежами, що нагадують шахові тури, флігелі та замкова вежа. Все це височіє над каньйоном річки Ушиця, відкриваючи безмежні простори. Внизу каньйону розкинуло-

ся село Притулівка, де теж є чимало пам'яток сивої давнини. Тут тобі й печерний скит, й гроти графа Мархоцького, й старовинний триповерховий млин. Для розуміння історії Миньковецької держави радимо відвідати музей у колишній її «столиці» Миньківцях, а для активного відпочинку – традиційний етнофестиваль, що проводиться тут щоліта.

«Візна» та «двері» печерного скиту

Млин у Притулівці

Палац Скибневських

Ви ще можете подибитись

Голозубинці Дунаєвецького району

Село Голозубинці розкинулося серед мальовничої природи на пагорбах та в ущелині стрімкої Студениці за 7 км від Дунаєвців. На південно-західному схилі гори, що на околиці села, ще в другій половині XVIII ст. був закладений парк площею 21 гектар з насадженнями дерев і кущів понад 30 місцевих порід. Тут ростуть і окремі-екзоти: клен сріблястий, сосна кримська, смерека біла, модрина європейська... Наприкінці XIX ст. у Голозубинецькому маєтку з'явився новий господар – пан Скибневський. Кажуть, що його він виграв у карти, але не дуже прагнув заводити тут собі помешкання. Але що б там не було, пан узявся за повну реконструкцію садиби. У 1905 році будується палац - одно-двоповерхова споруда з оригінальним архітектурним рішенням центрального фасаду та всього комплексу будівель. У східному крилі палацу виділяється псевдобашта, видно гонтове покриття, яке повністю збереглося до наших днів. У 1916 році закінчуються роботи по впорядкуванню прилеглого парку. Як свідчить викарбуваний на пілоні в'їзних воріт напис: «року 1916... зробив проект Сосновський з Варшави, виконав Петро Білий з Голозубинець». Зазначимо, що це досить рідкісний випадок, коли відомі імена головних будівничих палацо-паркового ансамблю. До наших днів, окрім палацу, збереглися деякі господарські будівлі: криниця, величезний льох та елементи паркового ландшафту. Серед останніх - чудові соснова та каштанова алеї, а також

липова «альтанка», висаджена на пагорбі вісьмома деревами, які зацвітають по черзі. За переказами, тут полюбляла відпочивати пані Скибневська... Після революції пан втік: за переказами очевидців, його бачили у Варшаві в страшених злиднях.

З 1962 року в маєтку розміщується обласна протитуберкульозна лікарня. В коридорі колишнього панського будинку збереглася панська плитка, а у вітальні - паркет.

Палац у Великому Жванчику

Ще одне цікаве село Дунаєвеччини – всього за 8 км від Голозубинець. Окрасою Великого Жванчика й донині є колишній панський маєток з палацом та парком XIX століття. Селом в різні часи володіли Конецпольський, Гумецькі, Ржевуські, а з 1780 року воно перейшло від панів Мержієвських до Ліпінських, потім до Антона Богуша. Біла двоповерхова споруда палацу зведена паном Ігнацієм Хелмінським у 1868 році. Через три роки до палацу добудували триповерхову прямокутну башту-дзвіницю. Згодом пан насадив парк і збудував кам'яний мур, оточуючий маєток. Ігнацій ретельно доглядав свою садибу в Жванчику, чого не можна сказати про синів - Матвія і Сигізмунда. Після смерті батька останні в рівних частках стали власниками маєтку. Сигізмунд був легковажним, про що каже той факт, що майже відразу свою половину він програв пану Крупенському. Невдовзі, у 1902 році, Крупенський викупив й другу половину маєтку. Але під час революції 1917 року і цей пан утік - до Польщі. Жванчицькі селяни, сповнені зненависті до гнобителя, пограбували палац і вже хотіли спалити... Свавілья зупинив місцевий священик, який вказав на те, що споруду можна переобладнати під інші потреби...

Існує чимало легенд, пов'язаних з маєтком. Зокрема, така. У Хелмінського було двоє синів. Старі люди переказують, що один вчився за кордоном. Якось після повернення додому йому дуже запала в душу дочка одного коваля. Він постійно до неї ходив, засипав компліментами, дарував квіти. Зрештою дівчина закохалася до нестями.

Палац Хелмінських

Палац у Кривчику

Почала натякати на можливе весілля. Зрозуміло, що це було нерально: союз пана з кріпачкою. Вийшло так, що пан бідній дівчині сказав у певний день чекати карету в певному місці. Й справді, приїхала карета, з неї вивели ошатно вбраного з дзвіночком на шії... цапа. Нещасна, в якій мала вже бути дитина від пана, не могла витримати такої наруги і покінчила з життям. Кажуть, що через певний час вітряними ночами у садку буцімто ходить примара у весільній сукні з дзвіночком.

Зараз приміщення маєтку займає Великожванчиківський обласний дитячий санаторій. До 1972 року маєток був протитуберкульозним санаторієм. А з 1972 - став обласним дитячим пульмонологічним санаторієм не туберкульозного профілю.

Топічна бежа у Кривчику

Кривчик – село Дунаєвецького району розташоване на обидвох берегах Тернави. У XIX ст. то було містечко, в якому мешкало близько 1 500 чоловік, серед яких, крім селян, були ремісники та торговці. Як розповідають старожили, свою назву село отримало від «кривої течії річки», яка петляє серед мальовничих Товтрових гір. На південно-західній околиці, на одному з пагорбів збереглися рештки так званого «городища» - ще століття тому тут стояли руїни кам'яних споруд та валів, можливо, залишки фортеці. Саме на тій горі колись були печери, з якими пов'язують існування тут стародавнього поселення. Але найвизначнішою пам'яткою старовини, що збереглася до наших днів, є колишня садиба XIX століття, що належала дворянину Михайлу Крупенському.

Взагалі-то, Крупенському належав весь Кривчик. Пан сам вів господарство у своєму маєтку, мав у володінні навколишні ліси та поля, винокурню і цегельний завод. Під садибу Крупенський відвів 57 десятин землі в наймальовничішому куточку своїх володінь. Сьогодні садиба включає в себе просторий палац з прибудованою чотириповерховою баштою з годинником, господарські споруди, старовинний парк. Нині тут - психоневрологічний інтернат для хронічно хворих.

Михайлівка

Шанувальники історичної літератури дуже добре знають творчість видатного польського письменника, лауреата Нобелівської премії з літератури 1905 року, автора романів «Вогнем і мечем», «Потоп» та «Пан Володигєвський» Генріха Сенкевича (1846-1916). Але, мало кому відомо, що працюючи над «Паном Володигєвським», романом, дії якого, відбуваються і на Поділлі, Генріх Сенкевич одне літо провів у селі Михайлівці, що поблизу Кам'янця-Подільського. Нині це село Дунаєвецького району, буквально за 3 км від Хмельницького шосе.

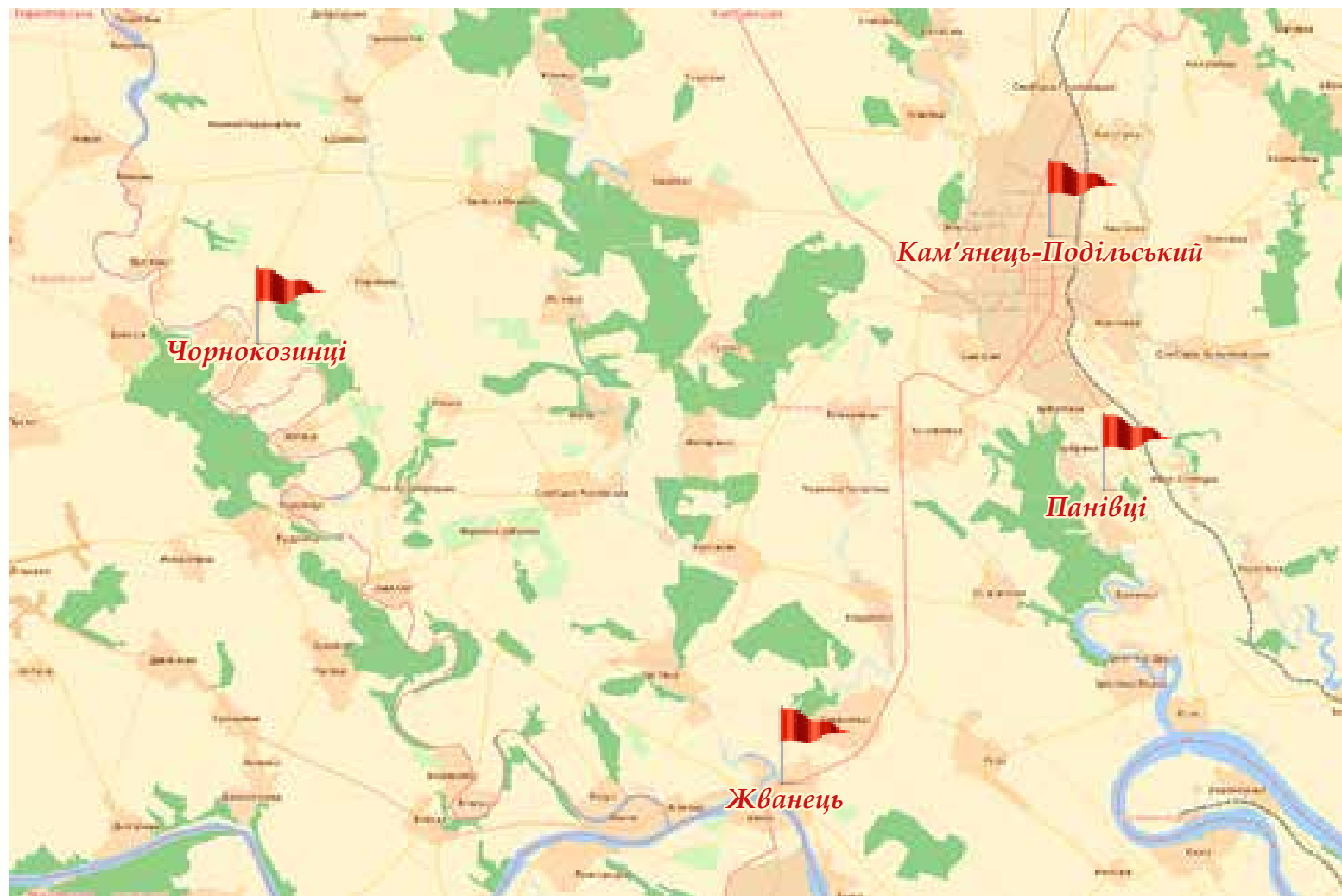
У Михайлівці, у палаці в готичному стилі, що належав давньому польському роду Маковецьких, письменник жив і працював, навідуючись до Кам'янця, і користуючись багатим архівом й бібліотекою садиби. Тут він змалював головного героя, одного із героїчних захисників Кам'янецької фортеці Юрія (Єжи) Володигєвського, який був "родом з Поділля, рід якого по крові й кості належав до місцевих українських родів".

У ті роки мальовнича Михайлівка, завдяки старанням її власника Стефана Леона Маковецького (1860-1949), видатного організатора декоративного садівництва, автора багатьох праць із ботаніки, була справжньою перлиною садово-паркового мистецтва. Навіть сьогодні серед рештків того, що залишилося від колишнього доглянутого парку, його колекції реліктів, можна натрапити на надзвичайно рідкісні й екзотичні для нашого клімату кущі та дерева (наприклад, коркове дерево та ін.).

Родина Маковецьких тривалий час дбайливо зберігала кімнату у палаці такою, якою її залишив Генріх Сенкевич, і, взагалі, все, що було пов'язане із перебуванням письменника у Михайлівці: письмовий стіл, за яким він працював, крісло, у якому сидів, його перо й чорнильницю. На жаль, у сьогоднішній Михайлівці ніщо не нагадує про перебування всесвітньо відомого письменника. Палац, у якому жив Сенкевич, був ущент зруйнований у 1917 році. Залишилась лише частина парку на березі водойми, алеями якого прогулювався письменник...

Парк у Михайлівці – перлина садово-паркового мистецтва

Маршрут №7

*«Кам'янець-Подільський –
Річка на Рамені»*

*Кам'янець-Подільський - Чорнокозинці -
Панівці - Жванець*

Відновлений храм Святої Трійці

Історичний рекордмен

Найбільше після обласного центру місто (понад 100 тисяч мешканців) Хмельниччини, давня подільська “столиця”, третій після Києва та Львова за кількістю пам’яток історії та архітектури населений пункт України, переможець в номінації “Сім чудес України”, українська туристична “Мекка”, місто-музей – все це про Кам’янець-Подільський.

На сьогодні точна дата заснування міста, що розкинулось над стрімким каньйоном Смотрича, не відома. Отож історики й досі сперечаються – одні вважають, що місто виникло у дако-римський час (II-III ст. н.е.), другі називають правильною згадку у вірменських хроніках за 1060-1062 рр., треті запевняють про давньоруське походження у XI – XII ст., четверті вірять лише документам литовського часу (1360-ті роки). Право на існування мають всі версії, але найбільш переконлива – третя, адже нещодавно (у 2012 р.) археологи таки знайшли залишки потужних давньоруських укріплень та міських споруд на території старого Кам’янця. Але повернемося до історії міста та коротко розповімо про те, що достовірно відомо.

Від 1362 року, коли князь литовський Ольгерд переміг татар та звільнив від них Поділля, Кам’янець став центром Подільського князівства. Тут сиділи князі Коріятовичі, які розбудували мурований замок та зміцнили місто. За час їх правління Кам’янець став ремісничо-торговельним центром та за своїм значенням не поступався таким містам, як Львів і Київ. Розвитку ремесел і торгівлі неабияк сприяло надання місту Магдебурзького права у 1374 році і вигідне розташування на перехресті торговельних шляхів. Серед ремісників, торговців і міщан міста почали формувались три громади – руська (українська), вірменська та польська.

Повітряні кулі над ратушею

Замковий міст та панорама Старого міста

У 1430 році Кам'янецький замок захопили польські війська, отож місто перейшло до Корони Польської. За кілька років поляки остаточно затвердились на Поділлі, й з 1463 року Кам'янець став центром Подільського воєводства. Відтоді місто отримало статус королівського і було перетворено у досконалу і неприступну для ворогів фортецю. Міцні мури підсилювало надзвичайне природне розташування Кам'янця – на півострові, що утворює Смотрич, з скелястими берегами річкового каньйону.

Не один раз місто-фортеця ставало ареною жорстоких боїв, особливо під час козацьких воєн XVII ст., коли його брали в облогу війська Богдана Хмельницького.

У 1672 році Кам'янець та майже все Поділля захопила Туреччина, та вже 1699 року, згідно з умовами Карловецької мирної угоди, край було повернуто до складу Польщі.

Проте, криза Речі Посполитої XVIII ст. призвела до того, що у 1793 році Поділля увійшло до складу Російської імперії. З 1795 року Кам'янець-Подільський став центром Подільської губернії. Поступово міське життя поживавилось, почали розвиватись промисловість і торгівля, зросло населення. Територія Старого міста стала замалою для столиці губернії, й тому з середини XIX ст. на схід за Смотричем було забудоване Нове місто. У 1864-74 роках Старе і Нове місто з'єднав міст – він перекинувся через річковий каньйон на височині 38 метрів. У XIX ст. відбулись зрушення в розвитку культури і освіти – у місті відкрилися духовна семінарія, губернська друкарня, чоловіча та жіноча гімназії, публічна бібліотека, театр, музей.

Початок XX ст. ознаменувався драматичними подіями – війнами та революціями. Серед цих подій, найвизначніша – визвольні змагання 1917-1921 років за створення Української Народної Республіки (УНР). Зазначимо, що Кам'янець-Подільський перебував у центрі цих подій, й більше того, у 1919 році півроку був столицею УНР. У місті діяв Уряд та Директорія УНР, в різні роки працювали видатні діячі М.Грушевський, С.Петлюра, Є.Коновалець та ін., був відкритий український державний університет, першим ректором якого став І.Огієнко.

Стара фортеця

Домініканський монастир

Радянська доба історії (1921-1991 роки) теж була насичена подіями. Проте, найголовніше, місто за багатовікову історію зуміло зберегти завдяки людям, пам'яткам архітектури та історії, закладам освіти та культури, свою відмінність, свій колорит, свій дух. Й знайомство з містом у цьому переконує.

Фортифікації

Пам'яток старовини у Кам'янці-Подільському настільки багато, що й окремої книги не вистачить їх описати. Перше, що слід знати – всі найдавніші (від XIV ст.) та найцікавіші архітектурні перлини – у Старому місті. Це “острівна” частина міста та прилегла до неї фортеця. Тут можна годинами ходити вуличками від споруди до споруди – майже всі вони є національним надбанням. У Новому місті теж чимало пам'яток – але то вже XIX століття. Друге, – всі пам'ятки старовини поділяються на три великих групи: фортифікаційні, сакральні та цивільні. Такий уявний розподіл допоможе туристу зорієнтуватись та більше зрозуміти місто над Смотричем. Можна й екскурсії організувати саме за таким поділом.

Отже, екскурс перший – **фортифікації**. У Старому місті їх можна зустріти просто на кожному кроці. Перші оборонні укріплення Кам'янця були побудовані лише там, де існувала можливість найлегшого проникнення на острів – через вузький перешийок на заході та на пологому схилі каньйону з північного заходу. Ці укріплення, що з'явилися у XI-XIII ст., стали основою Старого замку та комплексу Польської брами.

По кам'янецьких оборонних спорудах можна простежити еволюцію військового будівництва на Україні на прикладі кращих його зразків. Однією з найдосконаліших середньовічних оборонних систем Східної Європи можна вважати оборонно-гідротехнічні споруди Польської та Руської брам, що розміщені по обидва боки скелястого перешийка. Їх основними складовими частинами були

укріплені кількома вежами в'їзні брами та шлюзи, що перетинали русло річки. В разі нападу ворогів спочатку перекривалися шлюзи Руської, а потім Польської брами, і каньйон повністю затоплювався водою. Цим виключалася можливість штурму острова з двох нижніх доріг. Третя дорога, що проходила через вузький перешийок по Замковому мосту, захищалася укріпленнями замку з підйомним Польним мостом, надбрамною вежею Св. Анни на Замковому мосту, а також системою укріплень Міської брами та Вірменського бастиону XVI ст., які розташовувалися на зручних для ведення обстрілу терасах.

Крім цих основних укріплень існувала система споруд, що складалася з башт та оборонних мурів, побудованих для захисту окремих ділянок міста. Вони тримали під вогнем протилежний берег каньйону. Це башта Стефана Баторія на північній околиці, з брамою, турецькими бастионами та оборонним муром. На сході та південному сході ланцюгом розміщувалися башти Різницька, Слюсарська та Кушнірська, що з'єднувалися валами, а на південному заході, на одній з довгих терас вірменських кварталів простяглися високі оборонні мури. До оборони були пристосовані також деякі культові та цивільні споруди міста.

Ключовим серед кам'янецьких фортифікацій був славнозвісний Старий замок – унікальна мурована фортеця з одинадцятьма баштами XIV-XVII ст., побудована на скелястому мисі біля вузького перешийка, через який вела давня головна дорога до міста. Перша значна розбудова замку почалася наприкінці XIV ст. ще за князів Коріатовичів та краківського воєводи Спитка Мельштинського. Останній володів Кам'янцем лише п'ять років (1395-1399), загинувши у битві з татарами, проте встиг зміцнити мури та побудувати одну із веж – Рожанку. У середині XV ст. замок було переплановано, старі башти модернізовано, закладено 10 нових (2 з них не збереглися). Друга реконструкція відбулася в середині XVI ст. під керівництвом військового інженера Іова Претфуса, який збудував дві башти – Нову Західну та Нову Східну (над давнім колодязем, що зберігся донині), а також Польну браму з мостом, рештки якого нещодавно були віднайдені реставраторами.

Башта Стефана Баторія

Мурн та Везі Старої фортеці

На початку XVII ст., з появою далекобійної артилерії, військовий спеціаліст Теофіл Шомберг збудував перед західним фасадом замку кам'яно-земляні бастиони укріплення, що дістали назву Нової фортеці.

Однак, незважаючи на модернізацію, 1672 р. кам'янецький замок захопили турецькі війська на чолі з султаном Магометом IV. Причина поразки поляків була не в ненадійності укріплень, а в історичних умовах розвитку Речі Посполитої, яка на той час виявилася невідповідною, щоб протистояти численній турецькій армії. Проте, героїчна оборона фортеці під орудою Ю.Володієвського, якого називали "Гектором Кам'янецьким" стала легендарною. Ці події відображено у кількох історичних творах, зокрема у відомому романі Г.Сенкевича "Пан Володієвський", а також відновлені у музейній експозиції у фортечних мурах.

У XVIII - XIX ст. з півночі та півдня були прибудовані два бастиони, у внутрішньому дворі зведені корпуси казарм. Але незважаючи на численні реконструкції, замок являє собою єдиний архітектурний ансамбль. Доклались до цих реконструкцій англієць Арчібалд Гловер де Глейден та голландець Ян де Вітте.

З кам'янецьким замком пов'язано багато історичних подій та відомих імен. У XVII - XVIII ст. тут бували польські королі, у XVIII-XIX ст. його відвідували майже всі російські імператори, починаючи від Петра I до Миколая II. Легендами оточена знаменита Папська башта, яку також називають Кармалюковою. А вже на початку XIX ст., коли фортеця була тюрмою, тут був ув'язнений легендарний подільський розбійник-повстанець Устим Кармалюк (Карманюк). У 1815 році у фортеці перебував під час військової служби російський поет К.Батюшков, роком пізніше - поет-декабрист В.Раєвський. У 1831 році під час епідемії холери тут працював військовий лікар, письменник, діалектолог В.Даль. Замок змальовували у своїх творах Г.Сенкевич, М.Старицький, В.Беляєв.

У 1928 році замок у числі інших споруд Старого міста був оголошений республіканським історико-культурним заповідником. Нині заповідник має статус Національного, а у Старій фортеці - музей.

Не менш цікавий – Замоквий міст. Його умовно теж можна віднести до оборонних споруд, адже він виконує важливу гідротехнічну оборонну функцію та з'єднує замок із містом. Він мало нагадує міст, виглядає як суцільний кам'яний мур і, швидше, сприймається як гребля. Першу згадку про Замоквий міст знаходимо у XV ст., але прихильники дако-римської гіпотези виникнення Кам'янця вважають, що міст збудували у II ст.н.е. римляни. Як би там не було, але міст є унікальною інженерною спорудою з насиченою подіями історією. Серед них є й така: у 1685 році турки, що окупували Поділля, перед ратушею засудили до страти безталанного сина Богдана Хмельницького Юрка, маріонеткового гетьмана при турецькій владі. Його задушили мотузкою, а тіло скинули у Смотрич з Замоквого мосту.

Підсумовуючи екскурс по кам'янецьких фортифікаціях, підкреслимо – тривалий час могутні кам'янецькі укріплення були найпотужнішими у Європі та вражали не лише численних мандрівників. Так, за історичними переказами, турецький хан Осман, побачивши 1621 року укріплення Кам'янця, спитав: “Хто збудував таке могутнє місто?” – “Сам бог”, – була йому відповідь. “Нехай же бог і здобуває його!” З цими словами хан повернув своє військо від стін Кам'янця. За свою багатовікову історію місто-фортеця було взяте лише двічі (!): 1393 року литовським князем Вітовтом через незгоду всередині гарнізону фортеці та 1672 року турками завдяки чисельній, більш як у 60 разів, перевазі.

Храми

Екскурсія друга – **сакральна**. Тут Кам'янець-Подільський просто вражає: є споруди і святині православні, католицькі, лютеранські, мусульманські, іудейські... Адже здавна місто було населено представниками трьох громад – русинів (українців), вірмен та

поляків, кожна з яких мала по кілька храмів. Поява євреїв у XVI ст. сформувала іудейську спільноту. Турецьке панування 1672-1699 років призвело до будівництва мусульманських храмів. Отже, сакральне будівництво у Кам'янці-Подільському - це своєрідна архітектурна енциклопедія різних стилів та епох.

Найдавнішим серед сакральних споруд історики вважають православний Воскресенський монастир, котрий існував на Руських фільварках у XII ст. Але, серед збережених культових пам'яток найстарішим є храм Св. Миколая, відомий також під назвою Благовіщенський. За відомими науковцям джерелами побудована в 1398 році на місці більш ранньої церкви XIII ст. Колись вона була головним храмом вірменської общини, але поступилась цим правом збудованому неподалік в XV-XVI ст. Миколаївському собору. Цей собор зберігся лише в руїнах (підірвали радянські безбожники у 1936 році), проте вціліла височезна його дзвіниця 1565 року, яка нагадує потужну оборонну вежу.

Кафедральною церквою української общини в XVI-XVII ст. була церква Св.Трійці, яка, за переконанням деяких істориків, будувалася ще у XIV ст. при литовських князях Коріятовичах. Цей храм теж знищили у радянські роки, проте на початку 2000 року на старих фундаментах він був відновлений з повним дотриманням давнього вигляду. До старіших православних храмів належить церква Петра і Павла - побудована 1580 року на вул. Татарській. Цікавою особливістю її є мури та дзвіниці, пристосовані до оборони. Унікальна і цікава єдина із дерев'яних церков - Христовоздвиженська (1799 року) у глибині каньйону на березі Смотрича. У XIX ст. три православні церкви з'явилися за межами острова: Георгіївська - на Польських, Покровська - на Руських фільварках, Олександро-Невська - у Новому місті.

Майже вся західна частина Старого міста за часів середньовіччя складалася з костьолів та монастирів. Це монастир єзуїтів (не зберігся), Петропавлівський костел, костел Катерини, монастирі францисканців, домініканок, кармелітів (не зберігся), тринітаріїв. У центральних кварталах міста розташований комплекс Домініканського монастиря - найдавнішого у місті, заснованого ще у

*Петропавлівський костьол з
прибудованим мінаретом*

XIV ст. й остаточно сформованого наступного століття в стилі бароко (архітектор Янде Вітте). Кафедральним був Петропавлівський костел, розташований в північно-західній частині Центральної площі. Храм, будівництво якого почалося ще у XV ст., має надзвичайне внутрішнє оздоблення: дерев'яне різьблення, розписи, вітражі, скульптури з каменю, орган. Костел протягом віків неодноразово добудовувався, й одна з найцікавіших прибудов – 36-метровий мусульманський мінарет, що з'явився в кінці XVII ст. за часів турецького панування. Цікаво, що після відходу турків, поляки на честь перемоги християнської віри встановили на верхівці мінарету бронзову фігуру Діви Марії. Вхід до подвір'я Кафедрального костелу лежить через тріумфальну арку, яку збудовано 1781 року на честь приїзду польського короля Станіслава Августа, під нею, до речі, прийнято загадувати бажання – кажуть, що збуваються.

Кам'янець фестивальний

Стара фортеця

Адміністративна будівля на Губернаторській площі

Найстаріша ратуша, семінарія та магістрат

Експурсія третя – пам'ятки **цивільного** будівництва у Кам'янці-Подільському представлені кількома монументальними спорудами, а також різноманітною житловою забудовою. Найдавнішим є Ратуша українсько-польського магістрату, посеред Центральної площі – Польського Ринку. Структура забудови ринку почала формуватися, очевидно, ще у давньоруські часи, поява ж міської ратуші припадає на середину або на другу половину XIV ст. Кам'янецька ратуша є найстарішою з тих, що збереглися на Україні. Водночас вона становить цікавий приклад різностильових нашарувань на первісній готичній споруді. Нині у Ратуші – низка музейних експозицій: грошовий обіг на Поділлі, історії Магдебурзького права, у підвальних приміщеннях – Середньовічний суд (із знаряддями катувань).

Ще одна споруда, що прикрашає площу Польський Ринок – міський колодязь XVII ст. Його інша назва – Вірменський, тому, що був видовбаний у суцільній скелі на глибину 55 м. на кошти вірменського купця Нарзеса. Проте, виявилось, що вода у ньому має гірко-солоний смак, отож пити її не можна. Використовували колодязь лише для поливання вулиць і тушіння пожеж.

На вулиці П'ятницькій збереглася низка цікавих громадських та житлових будинків. Серед них – Руський магістрат XVI ст., який привертає увагу незвичайним залізним водозливом у вигляді дракона. Поруч з цим будинком – двоповерхове приміщення духовної семінарії XVIII ст. У ній навчались майбутні класики української літе-

Міський колодязь біля ратуші

ратури С.Руданський і А.Свидницький. Нині тут розміщений художній відділ музею-заповіднику. За кілька метрів далі від неї – археологічний відділ. Він перебуває у колишньому будинку вірменського єпископа XVI ст.

Окремої уваги заслуговує житлова забудова середньовічного міста. Вона почала формуватися ще за давньоруських часів (рештки її знайдені на українському ринку) і являє собою приклад складної еволюції мурованого міського житла XIV-XVII століть. Майже всі будинки середньовічного міста стояли на склепінчастих підвалах, які утворювали під землею розгалужену систему ходів і приміщень. До слова, у кількох кафе та готелях їх відновили, і ви можете їх побачити. Це кав'ярня «У поліцмейстера», готель «Тарас Бульба» та «Гетьман». Архітектура житла була

досить різноманітною – від невеликих будиночків до багато оздоблених кам'яниць з галереями-підсіннями для виставки та продажу товарів і, нарешті, триповерхових баштоподібних мурованих будівель заможних міщан.

У XIX ст. житлова забудова Кам'янця почала змінюватися з орієнтацією на взірці класицизму, модерну, еkleктики. У XIX ст. в Старому місті з'явилося декілька великих громадських будівель, які, правда, внесли певний дисонанс у стильову цілісність середньовічного міста. Це приміщення чоловічої гімназії (1837-1841) – нині історичний факультет на вул. Татарській, будинок окружного суду (1856) на колишньому Вірменському ринку, неоренесансна будівля комерційного банку (кінець XIX ст.) недалеко від башти Стефана Баторія. Проте, нині вони є цікавими зразками архітектури та пам'ятками історії.

Оригінальний водозлив

Дзвіниця та руїни вірменського собору

Парк

Каньйон Смотрича, Ботанічний сад, найвищий міст

Неповними відвідини Кам'янця-Подільського будуть, якщо не оглянути його **природні об'єкти**. Передусім, це каньйон річки Смотрич – глибока вузька річкова долина із стрімкими схилами, що сягають висоти у 50 м і унікальними виходами на денну поверхню силурійських вапняків. Утворений течією річки крізь товщу Товтр, залишки прадавніх коралових рифів у вигляді гостро виступаючих пагорбів. Є в каньйоні декілька водоспадів, один із яких поруч з Новим мостом. Над водоспадом встановлена білосніжна скульптура оленя – на згадку про легенду заснування Кам'янця: “якось брати князі Коріятовичі під час полювання на оленів, захопившись їх переслідуванням, натрапили на острів над каньйоном Смотрича, та вирішили тут збудувати неприступне місто-фортецю”. Сам каньйон вражає своє неприступністю – всюди: й в Старому місті, й поблизу фортеці, й на виїзді з міста на Чернівці. Там, до річки, знаходиться найвищий в Україні міст – 70 метрів над водою. Збудований у 1973 році за проектом фахівців з інституту Патона, тут уперше у світовій практиці застосовано бісталеву конструкцію. відстань між опорами – 174 м, довжина моста – 379 м.

Ще один природний об'єкт – ботанічний сад. Знаходиться на вулиці Лесі Українки, заснований у 1930 році, займає площу 17 га. Сьогодні рослинний світ ботанічного саду налічує 2800 видів, форм і сортів деревних, чагарникових і трав'янистих рослин. Кам'янець-Подільський державний ботанічний сад один із 13 подібних садів в

Ботанічний сад

Україні, він входить до складу природно-заповідного фонду України, який охороняється як національне надбання та є одночасно базою для наукових досліджень і практики студентів Подільського аграрно-технічного університету.

Новопланівський міст у Кам'яниці-Подільському

Орочиці

Чорнокозинський замок – резиденція Кам'янецьких біскупів

Чорнокозинці на Кам'янецьчині – село старовинне. Тут збереглися руїни й давнього костюлу, й замку. Історію села та замку докладно описав ще на початку ХХ ст. поділлєзнавець Є.Сіцінський: “Над Збручем, за 20 км від Кам'янця, в чудовій мальовничій місцевості лежить село Чорнокозинці. Поселення це в історії стає відомим з половини XV ст. Відтоді до кінця XVIII ст. воно було власністю кам'янецької римо-католицької біскупської катедрі, і тут була літня резиденція кам'янецьких біскупів. Оскільки Чорнокозинці були недалеко від кордону Молдавії і лежали на татарському Волоському шляху, то в цьому поселенні було збудовано оборонний замок, руїни якого є і тепер на горі над Збручем. Коли саме засновано в Чорнокозинцях замок, невідомо. Деякі історики гадають, що ще за литовсько-руських князів Коріятовичів. Замок у Чорнокозинцях був невеликий, у плані – довгастий чотирикутник. Довші боки його, що виходили над проваллям, мали до 80 метрів, тут були мури, ширина чотирикутника з північного боку - 50 метрів, з південного - 65. На кутах замку з південного боку стояли дві круглих башти і між ними мур, посередині – брама. Ті башти, мур і брама не збереглися до нашого часу, а видно лише сліди їх фундаментів...”

Відзначимо, що руїни Чорнокозинського замку за останнє століття майже не змінилися, вони доволі мальовничі, як й саме надзбручанське село.

Замок у Чорнокозинцях

Христовоздвиженська церква у Кам'яниці-Подільському

Колитий костёл у Панівцях

Замок у Панівцях: путь пєдї й палац, й академія, й друкарня

За шість кілометрів від Кам'янця, в мальовничій долині річки Смотрич розкинулося село Панівці. Воно відоме ще з XV ст. і тривалий час належало панам Чермінським, доки, в другій половині XVI ст. не перейшло до кам'янецького старости Яна Потоцького. Саме він збудував на скелі над Смотричем оборонний замок, який одразу став відомим на усе Поділля, але не завдяки військовим подіям, а тим, що тут влаштували свій релігійно-освітній осередок представники однієї з протестантських течій – кальвіністи.

Наприкінці XVI ст. кальвіністи, як й інші протестантські громади, потрапили під тиск з боку католицької церкви, що змусило їх шукати притулок у віддалених подільських та волинських селах в польських магнатів, які були захоплені ідеями реформації. Одним із прихильників протестантизму був пан Ян Потоцький – він й запросив кальвіністів до свого маєтку. Тут, у Панівецькому замку, у 1590 році кальвіністи заснували навчальний заклад – колегіум, який поміж собою називали академією, відкрили друкарню, а також в одній із веж – кірху-каплицю.

Але не довго Панівці залишалися кальвіністською “столицею”. У 1611 році Ян Потоцький помер, і майже одразу його брати-католики наказали вдові Яна вигнати єретиків з Панівців. За цю справу взялися кам'янецькі ієзуїти: вони розігнали колегіум, захопили майно кірхи, закрили друкарню та доручили своїм монахам спалити всі видання панівецької друкарні прилюдно на центральному майдані Кам'янця. Через те книги панівецької друкарні стали бібліографічними раритетами, і сьогодні відомо лише сім видань – всі вони переважно релігійного змісту.

Подальша історія Панівецького замку містить також чимало цікавих фактів. Двічі він витримував

облогу турецьких військ (у 1621 та 1633 роках). А от козакам, під час Визвольної війни Б. Хмельницького, у 1651 році вдалося здобути замок. “Допоміг” у цьому вояка польського гарнізону Тржилатківський, який вночі відчинив козакам браму (за це йому пообіцяли дати чин полковника козацьких військ). Але вступивши до замку, козаки заявили: “зрадники нашому війську не потрібні”, і Тржилатківського повісили. Після того замок був розграбований та зруйнований.

Відновили замок лише у 1770-х роках. Але вже на початку XIX ст. він втратив своє фортифікаційне значення й новий власник села, пан Старжинський облаштував замкові споруди для господарських потреб, добудувавши до них стайні, а колишню кірху перекроїв на костьол.

Сьогодні над урвищем Смотрича збереглися руїни двох невеличких веж, які раніше були з'єднані замковим палацом. Від цього палацу залишився лише перший напівпідвальний поверх. Споруди південного боку замку збереглися майже неушкодженими й нині використовуються для потреб села. У приміщенні колишнього колегіуму, прибудованого з обох боків в'їзної брами, розмістився дитячий садок та будинок культури. Колишній костьол займає сільрада. Розміщені поруч з костьолом стайні та господарські будівлі панського маєтку переобладнані під сільську школу.

Крім оглядин згаданих пам'яток, варто здійснити прогулянку селом. На південній околиці Смотрицького каньйону можна знайти водоспад, а у північній частині села просто вражають височезні кам'яні опори недобудованого століття тому залізничного мосту. Вони у поєднанні з каньйоном створюють фантастичний пейзаж.

Залишки Жванецької фортеці

Жванець – фортеця на Дністрі

Жванець – село на Кам'янецьчині, яке розкинулося на високому березі Дністра біля впадання в нього річки Жванчик. Вперше село згадується у 1431 році як невеличкий населений пункт, проте зручне розташування Жванця поблизу переправи сприяло його швидкому зростанню та розвитку. Для захисту поселення власник села, кам'янецький староста В.Калиновський у XVI ст. збудував тут замок. Але згодом саме через той замок Жванець став постійно зазнавати спустошень та руйнації, особливо під час воєн, які охопили наш край у XVII ст.

Так, у 1621 році в районі Жванця – Хотина розгорнулися жорстокі бойові дії польсько-турецької війни. На допомогу польській армії, яку очолював королевич Владислав, прибуло 40-тисячне козацьке військо Петра Конашевича-Сагайдачного. В результаті, об'єднані польсько-українські загони взяли гору над 150-тисячною турецькою армією, яка на той час вважалася непереможною. Але жванецькі селяни навряд чи зраділи цьому успіху, тому що село було спустошене... своїми ж військами. Про цей випадок історики якось не дуже намагаються згадувати, проте він доволі наочно ілюструє реалії тогочасного життя. При переправі через Дністер польсько-українського війська хтось пустив чутку, що нібито польський гетьман звелів знищити Жванець та дозволив пограбувати навколишні села. Слуги при обозі, завжди охочі до таких дій, кинулися грабувати

містечко, за ними пішли й інші “вояки”... За короткий час весь Жванець та навколишні села були спустошені. Військова старшина хоча й намагалася припинити грабування, але зробила це запізно.

Після таких непередбачених подій новий власник містечка – Станіслав Лянцкоронський (він отримав його, одружившись із сестрою Калиновського), намагався відновити Жванець. На його прохання король Владислав IV, який на власні очі бачив жванецьку трагедію, дав поселенню міське Магдебурзьке право, привілеї на проведення ярмарків, магістратську печатку та герб. Але ці привілеї не встигли остаточно підняти Жванець з руїни, бо з 1648 року країну та Поділля охопила визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького...

Зараз колись грізна фортеця являє собою руїни. Лише велична північна вежа нагадує про славне минуле села. І все ж таки, руїни Жванецького замку вражають. Особливо - краєвиди, які відкриваються з височенного стрімкого пагорба над річкою Жванчик.

А ще у самому селі слід обов'язково відвідати Вірменський костел XVIII ст., звернувши увагу на герби та елементи оформлення його не надто пишних фасадів.

На стику трьох областей: Хмельницької, Чернівецької, Тернопільської. Район Жванця

Маршрут №8

Дніпрообська Річ'єра

Устя - Врублівці - Бакота -
с. Завалля (печера «Атлантида»)

Дністровська Рів'єра

Дністровська Рів'єра - так називають сьогодні місцину, де Дністер приймає води своєї притоки Смотрича. А село над водою носить просту й зрозумілу назву Устя. Колись його називали Устям Дністровим, Устям Смотрицьким. Неподалік Велика Слобідка із залізничним мостом, місце перших дач робітництва Кам'янця-Подільського. Колись село було Мукшею, як і тутешня річка, імовірно, назва походить від імені богині Мокоші, припускають історики та краєзнавці. Адже долина Дністра була заселена людьми ще з часів раннього палеоліту. Цьому сприяв чудовий, майже середземноморський клімат, родючі землі, багата рибою ріка.

Ходили легенди про підземний хід, який пов'язував між собою печери на правому березі Мукші з Устям. А он височать скелі, які одні називають «замчиськом», інші – «козячою церквою». У Слобідці можна сісти на теплохід і помандрувати вниз по течії. Хоч назва річки розшифровується як «швидка вода», на перший погляд Дністер тут – поважний, неспішний, а чудові пляжі влаштовані на берегах поруч із готельними комплексами, налаштовують на релакс. Від заповідного Кам'янця до Великої Слобідки рукою подати – лише 12 кілометрів, тому тут завше багато відпочиваючих і рибалок. Кілька років тому тут провели перший український чемпіонат з риболовлі. Та бездумно засмагати на березі не будемо, краще зануримося в прадавню історію.

До речі, з кінця ХІХ сторіччя й до вересня 1939 року в цих місцях із задоволенням відпочивало шляхетне панство з Австрії та Польщі. Був Дністер і судноплавним, а французький принц Нассау-Зіген, який найнявся на військову службу до Катерини ІІ, а потім замеш-

кав у селі Тинна на Дунаєвеччині, навіть розробив план поглиблення русла річки.

Історичних пам'яток на берегах Дністра значно більше, ніж на багатьох європейських річках. Є тут і замки, й монастирі, й церкви, не кажучи вже про природні дива – печери та гроти. А ще

- стоянки первісних людей. Теплохід може зробити зупинку, і ви отримаєте чудовий шанс влаштувати пікнік саме там, де ваші предки колись пекли на вогні здобич – упольованого оленя, зубра чи дикого вепра, які вільно розгулювали в пущі на дністровських берегах.

Врублівецькі краєвиди

Врублівці – пристановище древніх мисливців

Найдавніша палеолітична стоянка первісних мисливців відома поблизу села Врублівці Кам'янець-Подільського району (близько 300 тис. р. т.) У добу середнього і особливо пізнього палеоліту первісні мисливці почали заселяти територію сучасного Поділля. Тепер від колишньої Луки-Врубловецької, де й була та стоянка, залишилося лише старе кладовище, а цей населений пункт виключений із реєстру.

У цій місцевості знімали фільм «Тарас Бульба», головну роль у якому виконав Богдан Ступка. Біля села Яруга стояв макет його хати, а на товтрі його самого спалювали, з високих скель шугали в Дністер козаки на конях. Якщо вирішите провести піший похід місцями зйомок, натрапите на залишки стовпа, до якого був прив'язаний Тарас для страти. Милуватися цією чудернацькою товтрою можна довго, але підемо далі петлею Дністра, обігнувши чергову улоговину. Понад Дністром біля лісу – мрія подільських і не тільки дітей – оздоровчий табір «Чайка», а ще через пагорб – готельний комплекс «Ксенія», в якому відпочивали і відомі українські зірки естради, їй посли закордонних країн.

Мальовниче село на дністровських пагорбах славиться чудовими народними діями на свято Івана Купала, на Водохреща люди збираються біля так званих «жолобів» - витесаних з каменю ринькорит, в які із підземних джерел без упину плине цілюща вода. Побутують чутки, що сам Антоній Печерський, що нібито проповідував у цьому краї, освячував там воду.

На річці можете побачити зграйку катамаранів чи байдарок – в останні роки сплав Дністром (рафтинг) набуває все більшої популярності серед туристів та туроператорів.

Шлях до Бакотського монастиря

Монастир у Бакоті

Це одне зі слов'янських селищ черняхівської культури V століття, що існували на Кам'яничині. До Бакоти можна дістатися Дністром, пливучи вниз по течії з Великої Слобідки, поміж двома берегами та двома краями – Поділлям і Буковиною. А також на рейсовому автобусі з Кам'янець-Подільського до Грушки, а далі кілометрів до десяти польовими дорогами або на авто, їдучи в напрямі Старої Ушиці, це значно швидше, але не так захоплююче, бо з пароплава вам відкриється дивовижна панорама стрімких скель із білим гніздом давньоруського скельного монастиря. Це незабутнє видовище.

Коли Київська Русь вступає в період феодальної роздробленості, в Прикарпатті та Подністров'ї виникає Галицьке князівство, яке набуло особливої могутності за князювання Ярослава Осмомисла (1153 – 1187). Родючі ґрунти, м'який клімат, відносна безпека від кочівників зробили князівство одним з найбагатших на Русі. Однією із найважливіших земель Галицького князівства було Пониззя. Центром було місто Ушиця, що вперше згадується в літописах у 1144 році. Але її захопили вороги галицького князя – кияни. У 1199 році волинський князь Роман Мстиславич об'єднав у одних руках Волинь і Галичину. Після його смерті об'єднане князівство розпалося. Галичем на деякий час навіть заволоділи угорські феодалі. Незалежність Галицького князівства була відновлена князем Мстиславом Удатним. На схилі віку князь Мстислав поселився в одному з міст Пониззя (вчені не виключають можливості, що цим містом могла стати саме Бакота – новий центр краю). В 30-х роках XIII століття син Романа князь Данило Галицький знову об'єднує Волинь і Галичину. Наприкінці 1240 – на початку 1241 року його землям довелося зазнати нищів-

ного удару монголо-татарської орди хана Батия. Скориставшись послабленням князівської влади, Галичину захопили бояри. Данило Романович змушений був у 1241 р. послати військовий загін на чолі із своїм «печатником» (канцлером) Кирилом в місто Бакоту, щоб той міг взяти під контроль все Пониззя. Кирило деякий час виконував роль князівського намісника на Пониззі. Пізніше він стане митрополитом Київським і всієї Русі. Після своєї смерті проголошений святим Української православної церкви.

Учені допускають, що в 1259 році було зруйновано укріплення Бакоти, і територія сучасної Кам'янецьчини з того часу потрапила під владу монголо-татар.

Нині Бакота – затоплене село, виключене з реєстру населених пунктів України, як і Лука-Врубловецька, Теремці, Студениця, які теж були придністровськими перлинами. Від Бакоти тільки й залишилися ще келії Михайлівського монас-

тиря, вириті в м'якому пісковіку на Білій скелі. Він вважається найстарішим печерно-монастирським комплексом всього середнього Подністрів'я. На стежці біля монастиря є три джерела, одне неподалік від іншого, смак води в усіх – різний, їх вважають цілющими, ба навіть хмільними. До Бакоти повсякчас дістаються паломники з усіх-усюд, найбільше їх тут на «маковея» – 14 серпня, коли за давньою традицією освячують зілля та маківки. У 1893 році на місці давньоруської церкви було споруджено нову дерев'яну, Спаську, її освятив саме 14 серпня єпископ Подільський і Брацлавський Димитрій. За радянських часів храм стояв закритий, відкрили його в 1941-1942 роках. Перші розкопки провів на території монастиря професор Київського університету Антонович (1891-1892 рр.), котрий знайшов залишки печерних келій і монастирської церкви. Він же припускав, що місце це слугувало для релігійних обрядів задовго до появи у наших краях християнства.

На околиці Завалля - вхід до печери

Атлантида – підземний світ Товтр

Крім неповторної земної вроди Кам'яничина може похвалитися й ...підземною красою. Усього за 29-35 кілометрів від міста-музею, в південно-західній частині Придністров'я, де залягають гіпсові породи, утворились досить великі карстові провалля та печери. Одна з них відкрита в 1968 році при розробці гіпсового родовища біля села Завалля. Нарекли її романтичним іменем - «Атлантида». І не даремно, адже вона є цілим дивовижним материком під товщею подільських Товтр. Нині в цьому підземному гіпсово-кришталевому палаці відбуваються навіть камерні концерти.

Довжина обстеженої частини печери - 2800 метрів, площа 3120 квадратних метрів. На трьох (за свідченнями інших дослідників - чотирьох) «поверхах» - десятки залів, жоден не повторює іншого... На перетині галерей першого та другого поверхів є великі галереї (заввишки до 12 метрів). Грона сталактитів та сталагмітів утворюють білі, жовтуваті, рожеві, прозорі квіти, зірочки, бурульки, які при освітленні виграють всіма барвами і створюють казкове враження. Спелеологи дали залам імена : Золота осінь, зал Радості, зал Сміху, зал Маків). З 1975 «Атлантида» отримала статус геологічної пам'ятки природи державного значення. У 1979 році спелеологічний загін під керівництвом Олександра Климчука провів детальне топографічне знімання печери. Є тут що досліджувати і зоологам: ось на склепінні повис кажан рідкісного виду. Вочевидь, «Атлантида» ще таїть у собі й інші дива. Але досліджувати їх таки радимо лише із професійними провідниками-спелеологами.

Товпу восени

Зміст

Маршрут №1 «Намисто Надслуччя»	4
<i>Антоніни - Старокостянтинів - Самчики - Губин - Ілляшівка - Новоселиця</i>	
Маршрут №2 «Поліські княжі міста»	24
<i>Ізяслав - Святе озеро - Тихомель</i>	
Маршрут №3 «Хмельницький: у серці історії»	36
<i>Хмельницький - Чорний Острів - Малиничі - Гвардійське</i>	
Маршрут №4 «Сиве Побужжя»	58
<i>Меджибіж - Лeticів - Головчинці - Слобідка-Шелехівська - Божиківці - Слобідка-Кальнянська - Новосілка - Коржівці</i>	
Маршрут №5 «Подільські Товтри»	86
<i>Сатанів - Слобідка-Сатанівська - природний заповідник «Медобори» - Іванківці</i>	
Маршрут №6 «Дорогою на Кам'янець»	104
<i>Зінків - Маліївці - Підлісний Мукарів - Дунайці - Миньківці - Голозубинці - Великий Жванчик - Кривчик - Михайлівка</i>	
Маршрут №7 «Кам'янець-Подільський - квітка на камені»	128
<i>Кам'янець-Подільський - Чорнокозинці - Панівці - Жванець</i>	
Маршрут №8 «Дністровська Рів'єра»	158
<i>Устя - Врублівці - Бакота - с. Завалля (печера «Атлантида»)</i>	

Туристичні маршрути Хмельницьки

Туристичний путівник

Підписано до друку 19.07.2013 р.

Формат 64x90/8. Гарнітура "Book Antiqua".

Папір крейдований. Друк офсетний.

Ум. друк. арк.: 23,46.

Тираж: 1000 прим. Зам. №2393.

Видавець: ТОВ "Поліграфіст-2",

м. Хмельницький, вул. Курчатова, 8. Тел.: 72-00-50.

Видав. свідоцтво ДК №2814 від 04.04.2007 р.

